

Evaluation of the Spatial Planning of Ardabil Urban Areas in accordance with the Criteria of the Original Islamic City

Ismail Dalir¹, Mohammad Taghi Masoumi^{2*}, Rasoul Samadzadeh³.

1- PhD Student Department of Geography, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran

2- Assistant Professor Department of Geography, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran

3- Associate Professor Department of Geography, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran

Received: 24 December 2021

Accepted: 27 April 2022

Extended Abstract

Introduction

The religion of Islam, as a worldview, introduces principles and values to its followers and calls on its people to follow it, in which citizens are considered the most important element of the city and determine the manifestation and construction of the city. This is a kind of indication of urban planning policy. So, an Islamic city is meaningless without a religious world and without the people to whom it belongs. And the Islamic nature of the city indicates that this place should be a manifestation of Islamic values. Thus, all Islamic orders and laws have influenced the construction of cities and given them a special identity that is different from other cities in the world. But today, the physical structure of the Muslim urban space has suffered from confusion, multiplicity, and imitation of Western patterns, and it is difficult to find the characteristics of an Islamic city in it. And they have distanced themselves from Islamic guidelines, mainly as a result of the spread of foreign culture. Therefore, recognizing each of the components and criteria for building a genuine Islamic city and adapting it to existing cities can lead to re-reading and revitalization of Islamic cities. Ardabil is one of the cities which has shown the manifestation of many elements and components of the Islamic city. Therefore, investigating the degree of compatibility of components and elements of Ardabil urban areas with the indicators and criteria of the original Islamic city in the framework of intellectual, behavioral, and objective requires appropriate and transparent research. This study seeks to achieve the extent to which the urban areas of Ardabil have been able to meet the criteria of the original Islamic city in their spatial planning policies.

Methodology

In this regard, a combination of two descriptive-analytical methods was used to achieve the desired result. Documentary (library) and field (citizen questionnaire collection) methods have been used to collect data. First, the indicators and components of the original Islamic city were identified. Then in the next stage, criteria were identified for each indicator. Finally, for each of the criteria, the total number of which reached 21 primary criteria, about 3-4 items for each criterion were developed using a LIKERT scale (five options). A total of 80 research questions were prepared for intellectual, ideological, practical, and behavioral aspects. Expert opinions were used for the validity of the questionnaire, and CRONBACH'S alpha coefficient was used

---

*. Corresponding Author (Email: Taqi.masoumi@iauardabil.ac.ir)

for reliability. The statistical population was the citizens of Ardabil. The statistical sample size was 383 people using Cochran's sampling formula by stratified sampling method from five Districts of Ardabil based on a simple random method without replacement. And the sample size is a function of distance measurement between the ages of 15 to 65 years.

Results and discussion

Based on the indicators involved in the emergence and realization of the original Islamic city in the urban areas of Ardabil, the QI value indicates that Districts 1, 2, 5, 3, and 4 were ranked, respectively. According to this model, the closer the Q figures are to one, the more adaptable the urban areas of Ardabil will be to the criteria of the original Islamic city, and the better the urban space planning policy will be. Based on the final findings, the main gap is between District 1 and other ones. That is, the urban areas of Ardabil can be classified into two levels according to the indicators involved in the emergence and realization of the original Islamic city. The first level is District 1. The Second level is Districts 2, 3, 4, and 5. However, it can be stated that District 1 with the rank of 1 is in the best situation and District 4 with the rank of 5 is in the worst situation.

Conclusion

In the process of model analysis, the current situation of each urban area of Ardabil was evaluated and matched with 21 criteria, and the overall results indicate that the Islamic city of Ardabil has a near-average situation with an average (Q_i 0.43062). Based on the results of the WASPAS model, District 1 of Ardabil city by achieving 17 out of 21 criteria with Q_i 0.59393, was able to obtain the closest and first rank of compatibility of components and elements of the original Islamic city. District 2 of Ardabil city was ranked second with the implementation of 9 criteria out of a total of 21 major criteria of the original Islamic city (Q_i 0.4258). District 5 of Ardabil city achieved the third rank compared to other urban areas by fulfilling 12 criteria and with the figure (Q_i 0.4099). District 3 of Ardabil took the fourth place (Q_i 0.3978) by fulfilling 14 criteria. Finally, District 4 of Ardabil, with adaptability and the realization of 5 criteria out of a total of 21 criteria of the original Islamic city, has gained the fifth rank with the number ($Q_i / 0.3803$), which is the farthest distance. Thus, in spatial planning policies, this region needs more effective planning and organization based on the criteria of the original Islamic city. However, all districts have shortcomings until they reach the desired goal.

Keywords: Original Islamic City, Space Planning, Urban Districts, Ardabil City.

آمایش فضایی مناطق شهری اردبیل با معیارهای شهر اصیل اسلامی

اسمعیل دلیر - دانشجوی دکتری گروه جغرافیا، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران
محمد تقی معصومی^۱ - استادیار گروه جغرافیا، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران
رسول صمدزاده - دانشیار گروه جغرافیا، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۳

چکیده

اسلام به‌عنوان جهان‌بینی نقش بسزایی در ساختار شهرهای اسلامی دارد و در آن پدیده‌های شهری توسط مردم و با تلفیق سه جنبه: وجه فکری و عقیدتی، عملی و رفتاری، تجلی عینی، تکوین می‌یابند امروزه شهرهای مسلمانان از ایده‌های مدل شهر غربی تقلید می‌کنند و این روندی فاقد هر گونه هویت اسلامی، ملی، بومی است در این مقاله قصد داریم باهدف شناسایی عناصر و مؤلفه‌های شهر اصیل اسلامی و تبیین آمایش فضایی مناطق شهری اردبیل در انطباق با معیارهای شهر اصیل اسلامی به این سؤال پاسخ دهیم: عناصر و مؤلفه‌های مناطق شهری اردبیل تا چه اندازه در انطباق با معیارهای شهر اسلامی قرار دارند؟ این پژوهش از نظر روش، توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی است برای گردآوری داده‌ها از شیوه اسنادی و میدانی (پرسشنامه) استفاده شده است به‌طوری‌که ابتدا به شاخص بندی مؤلفه‌های شهر اصیل اسلامی پرداخته شد و در مرحله بعد برای هر یک از مؤلفه‌ها گویه‌هایی در قالب مقیاس لیکرت (پنج گزینه‌ای) معرفی شدند جامعه آماری این تحقیق شهروندان اردبیل در محدوده سنی ۱۵ تا ۶۵ سال می‌باشد و با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران تعداد ۳۸۳ نفر به‌عنوان نمونه آماری تحقیق با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای از پنج منطقه اردبیل (متناسب با تعداد جمعیت مناطق) انتخاب شدند و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از مدل وازپس استفاده شد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد شهر اردبیل حاوی عناصر دخیل در ظهور شهر اصیل اسلامی است و با میانگین $(Q_i = 0.43062)$ از وضعیت آمایش فضایی نسبتاً متوسط برخوردار است مناطق شهری نیز دارای نسبت‌های متفاوتی هستند به‌طوری‌که منطقه یک رتبه اول، منطقه دو رتبه دوم، منطقه سه رتبه چهارم، منطقه چهار رتبه پنجم، منطقه پنج رتبه سوم را در این انطباق‌پذیری به خود اختصاص داده است.

واژگان کلیدی: شهر اصیل اسلامی، آمایش فضایی، مناطق شهری، شهر اردبیل.

مقدمه

هر جهان‌بینی، فرهنگ منتج از خود را به دنبال دارد، حتی تولیدات و دست‌ساخت‌های انسان نیز حاصل جهان‌بینی است (فرجام، ۱۳۹۰: ۲۸). و شهر را می‌توان محیطی برای تجلی هویت، ارزش‌های منبعث از اعتقادات، جهان‌بینی و فرهنگ ساکنین و پدیدآورندگان دانست (موحد، ۱۳۹۱: ۳۸). دین اسلام به‌عنوان یک جهان‌بینی اصول و ارزش‌هایی را برای پیروان خود معرفی می‌کند و مردمانش را به تبعیت از آن فرامی‌خواند و در آن شهروندان مهم‌ترین عنصر اصلی شهر محسوب شده و تجلی و ساخت شهر را رقم می‌زند و به‌نوعی این امر مبین سیاست آمایش شهری است. با مراجعه به نصوص اصیل اسلام می‌توان اصول و ارزش‌ها را بازشناخت و آن‌ها را به‌عنوان اصلی‌ترین ویژگی شهر اسلامی معرفی نمود (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۲۴). بدین ترتیب در جوامع اسلامی شهرها پیش از آنکه محصول نقشه، مصالح و امثال آن باشند از عناصر فرهنگی و ایدئولوژیکی حاکم بر آن جامعه شکل می‌گیرند (صارمی، ۱۳۹۰: ۱۰۷). بدین ترتیب شهر دینی شهری نیست که با دستورالعمل‌های خاصی ساخته شود بلکه عناصر شهر اسلامی با نحوه سکنی‌گزیدن ما دینی یا غیردینی می‌شود و سبک و طرز این عناصر با نحوه سکنی‌گزیدن مسلمانان پدید می‌آید یا تغییر می‌کند بنابراین شهر دینی بدون عالم دینی و بدون مردمی که به آن تعلق داشته باشند معنی ندارد (بابائی سالانقوج، ۱۳۹۳: ۱۱۸). و اسلامی بودن شهر نشانگر این است که این مکان باید تجلی‌گاه و یادآور ارزش‌های اسلامی باشد (دانش‌وری و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۸). بدین ترتیب همه دستورات و قوانین اسلامی ساخت شهرها را تحت تأثیر قرار داده و بر آن‌ها هویت ویژه‌ای بخشیده که با شهرهای دیگر نواحی دنیا متفاوت است. اما امروزه ساختار کالبدی فضای شهری مسلمانان دچار نوعی آشفتگی، چندگانگی، و تقلیدی از الگوهای غربی شده است و به‌سختی می‌توان ویژگی شهر اسلامی را در آن پیدا کرد (مختاری‌ملک‌آبادی، ۱۳۹۱: ۶۳). و عمدتاً در نتیجه اشاعه فرهنگ بیگانه از رهنمودهای اسلامی فاصله گرفته‌اند لذا شناخت یکایک مؤلفه‌ها و معیارهای ساخت شهر اصیل اسلامی و انطباق‌سازی آن با شهرهای موجود می‌تواند منجر به بازخوانی و احیاء مجدد شهرهای اسلامی گردد در همین راستا شهر اسلامی در چهار گونه متفاوت دسته‌بندی می‌شوند: شهر اصیل اسلامی، شهر مسلمانی، شهر مسلمانان، شهری برای مسلمانی (نقی‌زاده، ۱۳۸۹: ۳). از این منظر، برای ظهور شهر اصیل اسلامی که هدف این پژوهش است انطباق و هم‌پوشانی سه فضای مهم جزء الزامات تلقی می‌شود که عبارت‌اند از: وجه فکری و عقیدتی، وجه عملی و رفتاری، وجه عینی، که معیارها و متغیرهای یکایک این وجوه در تلفیق و ترکیب صحیح با همدیگر منجر به شکل‌گیری شهر اصیل اسلامی خواهند شد (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ۴۷). چنین ویژگی‌هایی در بسیاری از شهرهای کشورهای اسلامی قابل‌رویت است و شهر اردبیل یکی از شهرهایی است که پس از ورود اسلام به ایران در دوره تیموریان به‌عنوان دارالارشاد و در دوره صفویان به‌عنوان دارالامان تجلی بسیاری از عناصر شهر اسلامی را در خود نمایان ساخته است (پیربابایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۶). لذا مطالعه میزان انطباق‌پذیری مؤلفه‌ها و عناصر مناطق شهری اردبیل با شاخص‌ها و معیارهای شهر اصیل اسلامی در چارچوب وجه فکری، رفتاری، عینی، انجام تحقیق مناسب و شفاف را می‌طلبد و این پژوهش در پی دستیابی به این واقعیت است که مناطق شهری شهر اردبیل تا چه اندازه توانسته‌اند معیارهای شهر اصیل اسلامی را در سیاست‌های آمایش فضایی خود محقق سازند.

مبانی نظری

اسلام مدل تفکر اجتماعی و حیات شهری است (جان‌احمدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴). به عقیده دانشمندان اسلامی، شهر اسلامی شهر مجزا از ساکنان آن تعریف‌نشده و تبلور تفکر و شیوه زندگی انسان شناخته‌شده است و ویژگی عمومی این گروه از صاحب‌نظران ارائه عوامل غیر کالبدی برای ساخت شهر اسلامی است (مردانی، ۱۳۸۴: ۶۹). در همین رابطه تحقیقات متعددی انجام شده است. حبیبی و مجتبی‌زاده (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان خوانش ادراکی شهروندان

منطقه ۲۰ شهر تهران از ویژگی‌های شهر اسلامی سه عامل: کالبدی و فیزیکی (با ۱۲ شاخص)، عامل اجتماعی و مدنی (با ۸ شاخص) و عامل ارزش (با ۱۲ شاخص) را با معیارهای شهر اسلامی مقایسه و به این نتیجه رسیده‌اند که هیچ‌یک از زیر عامل‌های کالبدی- فیزیکی بر مبنای اصول شهر اسلامی قوی ارزیابی نشده است در واقع می‌توان بیان کرد که وضعیت کالبدی و فضایی این منطقه علیرغم این حقیقت که هسته مذهبی و تاریخی با هویتی در آن وجود دارد، قادر به متقاعد کردن افراد به وجود حس و حال شهر اسلامی نبوده است. در عامل اجتماعی و مدنی علیرغم این که این بعد بیشتر به خود مردم و مشارکت آن‌ها در امور شهری برمی‌گردد اما ضعف کالبدی- فضایی بر شکل حیات مدنی بی‌تأثیر نبوده است و در بعد ارزشی منطقه ۲۰ به‌طور معناداری نسبت به دو عامل کالبدی- فیزیکی و اجتماعی- مدنی دارای وضعیت مناسب‌تری می‌باشد (حبیبی و مجتبی‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۵۵). در حال این امر بیانگر اوضاع نگران‌کننده ساختار شهر اسلامی و کم‌رنگ شدن ساختارهای فیزیکی شهر در انطباق با شاخص‌های اسلامی است. حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۸) در مطالعه‌ای تحت عنوان پویش فضایی شهر اسلامی بر اساس نظریه پیچیدگی، مطالعه موردی: بخش مرکزی شهر تهران نتایجی را به دست آورده‌اند: تنوعی از بازیگران بخش‌های مختلف خصوصی، دولتی و عمومی- مردمی در سیاست‌های تحولات فضایی بخش مرکزی شهر تهران نقش دارند که مواضع متفاوتی نسبت به سیاست‌های مختلف تحولات فضایی این محدوده از خود نشان می‌دهند واگرایی و عدم موافقت بین مواضع بازیگران و سیاست‌ها بسیار ضعیف است، اما همگرایی بین آن‌ها نیز گوناگون و پیچیده است همچنین بازیگران فضایی در بطن تحولات فضایی دارای قدرت برابری نیستند؛ به‌گونه‌ای که شهرداری و دولت نفوذ بیشتری بر دیگر بازیگران فضایی دارند و می‌توانند سیاست تحولات شهری را به نفع اهداف خود پیش ببرند چنین تنوعی از بازیگران و همگرایی، واگرایی و رقابت و موضع‌گیری آن‌ها در مقابل سیاست‌ها حکایت از تنوع و گوناگونی عناصر مداخله در برنامه‌ریزی شهری شهرهای اسلامی دارد و نیاز به ابزاری جدید در برنامه‌ریزی پویش فضایی را ضروری می‌سازد (حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۱). با تأمل در چنین دستاوردی به‌وضوح دخالت وزارت مسکن و شهرسازی به‌عنوان دبیر شورای عالی معماری و شهرسازی مخصوصاً در تغییر شرح خدمات مربوط به تهیه طرح‌های توسعه و عمران شهری و امثال آن بیشتر ضرورت می‌یابد تا بدین طریق در جهت احیاء شهر اسلامی اقدام گردد. محمدی و آزاده (۱۳۹۷) نیز در پژوهشی در ارتباط با مقایسه تطبیقی تعداد دو محله نوساز و قدیمی اصفهان بانام محله جویباره و شهرک نگین در انطباق‌پذیری با شاخص‌های شهر ایرانی اسلامی ۲۵ شاخص را مورد ارزیابی قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که بیشترین اختلاف بین دو محله به ترتیب در بخش‌های اجتماعی و کالبدی است نکته حائز اهمیت آنکه در بخش اقتصادی، در هر دو محله مورد مطالعه اختلاف بسیار ناچیز بود اما در برنامه‌ریزی و طراحی محلات جدید بیشترین توجه به شاخص‌های اقتصادی شده و شاخص‌های کالبدی و اجتماعی محله‌های اسلامی مورد غفلت واقع شده است (محمدی و آزاده، ۱۳۹۷: ۳۳). چنین دستاوردی بیانگر اشاعه فرهنگ بیگانه در نظام شهرسازی است که در اسلام تأکید بر عدم غفلت در ساخت شهر و عدم تقلید از بیگانه شده است. نوکار و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان بررسی تأثیرات کاربری‌های شهری بر هویت شهر اسلامی محدوده مورد مطالعه منطقه یک شهر یزد پس از بررسی تأثیرات کاربری‌های شهری (مذهبی، فرهنگی و تجاری- خدماتی) بر هویت منطقه یک شهر یزد به این نتیجه دست یافتند که تمام ابعاد کالبدی مورد تحقیق (کارکردی، ذهنی، عینی و شکلی) بر هویت شهر در منطقه یک مؤثر بوده‌اند و از بین این کاربری‌ها بیشترین تأثیر را کاربری‌های مذهبی در کلیه ابعاد سپس کاربری تجاری- خدماتی و در نهایت کمترین تأثیر را کاربری‌های فرهنگی در کلیه ابعاد داشته‌اند در کاربری‌های مذهبی، ویژگی‌های عینی- شکلی و در کاربری‌های تجاری- خدماتی ویژگی‌های عملکردی و کارکردی اثرگذاری بیشتری دارد و این موضوع بیانگر این است که برای تقویت هویت شهری می‌بایست در کدام دسته از خصوصیات و ویژگی‌های برنامه‌ریزی توجه بیشتری به عمل آید (نوکار و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۳). موحد و همکاران

(۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان بازشناسی هویت کالبدی در شهرهای اسلامی نمونه موردی شهر ری به این نتیجه رسیده‌اند که شهر ری در طول تاریخ تحول خود کارکردهای شهر اسلامی را به‌عنوان مرکز سیاسی، مذهبی و اداری از خود نشان داده است و در زمان کنونی نیز همین کارکردها را با چهره‌ای امروزی بازتاب می‌دهد و بدین ترتیب مشخصه‌های کالبدی شهر اسلامی در شهر ری قابل‌بازشناسی هستند و شهر ری در سرزمین ایران هویت یک شهر اسلامی را از نظر عناصر کالبدی دارا است و کارکردهای لازم را ارائه می‌دهد (موحد و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۲). با توجه به آنچه گفته شد شهرهای اسلامی با درجات متعدد حاوی هویت اسلامی می‌باشند که بایستی نسبت به هدفمندسازی این درجات و تقویت آن به‌واسطه سیاست‌های آمایش شهری با استفاده از معیارهای اسلامی و هدایت آن به سمت‌وسوی شهر اصیل اسلامی برنامه‌ریزی نمود و در جهت تقویت چنین سیاستی، شهر اسلامی با تمام ارکان و مفاهیم آن نمونه‌ای از تأثیر فرهنگ و اعتقادات بر شهرها است و تأکید ویژه‌ای بر طرح شهرها در جهت کارایی و پاسخ‌گویی بیشتر به نیازهای شهری داشته است (میرمیران، ۱۳۹۱: ۴۲). اسلامی بودن شهر یا برخورداری از درجه‌ای اسلامی، وابسته به آن است که مسلمانان معیارهای اسلام را چگونه برداشت نموده‌اند (صفایی‌پور و سجادیان، ۱۳۹۴: ۱۷۰). در این رابطه شهر اسلامی به انحای مختلف به‌ویژه از طریق همپوشانی شاخص وجه فکری و عقیدتی، عملی و رفتاری، عینی، ساکنان را به سمت ارزش‌های اسلامی و هدفی که اساس خلقت انسان بر آن استوار است، هدایت می‌کند (کلانتری، ۱۳۹۵: ۱۷). معیارهای برآمده از یکایک این شاخص‌ها بر اساس قرآن کریم، روایات، احادیث و نظر فقها و دانشمندان اسلامی تهیه و تبیین گردیده (اکبری و داوودی، ۱۳۹۴: ۵۳). و در تلفیق با همدیگر موجب ظهور شهر اصیل اسلامی خواهند شد که به تفکیک تشریح می‌گردند: الف) نظریه‌های وجه فکری و عقیدتی: در این راستا قالب و فرم یک جامعه متأثر از محتوای فکری و فرهنگی آن جامعه است و یک اثر معماری به ما خواهد گفت که چه اندیشه‌ای در پس این شکل ظاهری قرار دارد و چه چیزی را به ما القا می‌کند (سیفیان، ۱۳۷۴: ۵۹). در این اثنا ایدئولوژی اسلامی زمینه‌ساز تمدنی شکوفا است که در شهرها و روستاها جنبه‌های مختلف زندگی مردمان بسیاری را دگرگون کرده است (میرمحمدی، ۱۳۷۵: ۷۹). لذا اصطلاح شهر اسلامی منوط به وجود شهری است که مبانی فکری و عقیدتی، طراحی و ساخت آن از متون اسلامی نشأت گرفته باشد (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ۴۸). و به‌طورقطع یقین شهر اصیل اسلامی ساخته دست و تفکر مسلمان و محل اسکان او است (فرجام و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۷). و نمایش فضایی شکل و ساختمان اجتماعی است که بر اساس ایده‌آل‌های اسلامی، فرم‌های ارتباطی و عناصر تزئینی خود را نیز در آن وارد کرده است (صارمی، ۱۳۹۵: ۲۲). در همین رابطه هر شهری، به‌اندازه‌ای اسلامی است و به الگوی حقیقی و مثالی شهر اصیل و آرمانی اسلام نزدیک‌تر است که بتواند جلوه‌گاه مبانی و اصول و ارزش‌هایی باشد که کلام الهی برای جامعه اسلامی و الهی تعریف نموده است (نقی‌زاده، ۱۳۹۰: ۴۸). شیخ شهاب‌الدین سهروردی در درجه نخست به بخش فکری و جهان‌بینی تأکید داشت چراکه ابتدا باید انسان کامل و هنرمند اصیل مسلمان محقق گردد، سپس می‌توان از تعالیم اشرافی در وجه کالبدی بهره برد و در نهایت این موارد خود را در ساخت رفتاری نیز منعکس می‌سازند (صارمی و مهدیان‌پور، ۱۳۹۵: ۲۶۸). بنابراین شهر اسلامی حاصل اعتقادات اسلامی و درک قوانین و اصول اسلامی بوده و باورها، اعتقادات و ارزش‌های اسلامی شاکله نهادها و سازمان جامعه اسلامی را ایجاد کرده و در تاروپود اندیشه و رفتار فردی و اجتماعی فرد مسلمان تنیده شده‌اند (مشکینی و رضایی‌مقدم، ۱۳۹۳: ۵۲). از عمده‌ترین معیارهای وجه فکری و عقیدتی می‌توان به امنیت، پرهیزکاری و نخبگی شهروندان، اشاعه معنویت و دین‌ورزی، نظم و انسجام شهری، رفاه و آسایش، تساوی در اعمال حقوق شهروندان، زمامداری توسط حاکمان خردمند، اشاره نمود. ب) نظریه‌های وجه اخلاقی و رفتاری: که در آن اخلاق نه امری عرفی بلکه دینی و لازمه تقرب به خدا تلقی می‌شود (مظاهری و واحد، ۱۳۹۳: ۱۰). وجه عملی و رفتاری به‌عنوان یکی از معیارها و شاخص‌های شناخت ابعاد وجودی انسان، از دیرباز همواره مورد تأیید ادیان به‌خصوص دین مبین اسلام بوده و

تأثير زيادي بر جنبه‌هاي مختلف زندگي انسان همچون ساختار معماري و شهرسازي داشته است (هاشم‌پور و يزداني، ۱۳۹۵: ۳۱۳). به طوري كه مهم‌ترين متغير در شهر اسلامي نقش رفتاري و اخلاق اسلامي و مسلماني در طراحي شهري بوده و تجلي اخلاقي، تمام تأكيد دين اسلام مي‌باشد (بيات، ۱۳۹۳: ۱۴۳) بر اين اساس معيارهاي اصول عملي اسلام كه از آن به فضاي اخلاقي و رفتاري تعبير مي‌شود عبارت‌اند از: اصل وحدت (روابط مؤمنين مسلمان، هم‌زيستي مسالمت‌آميز شهروندان، ضرورت وجود حاكم، روابط حاكمان با همدیگر، روابط حاكم با اهل شهر)، اصل تأمين سلامت شهروندان، اصل ثبات اجتماعي، اصل تعليم و تربيت، اصل ممنوعيت و ضمان آوري اتلاف، اصل الزام‌آور بودن تكاليف نسبت به بخش مقدور آن، اصل حريم املاك، اصل لاضرر و لاضرار، اصل طبيعت‌گرایی (ايازي، ۱۳۸۷: ۱۱۶). (ج) نظريه‌هاي وجه عيني و تجلي كالبدی كه در آن كالبد بی‌جان فضاها با حضور شهروندان جان می‌گیرد و تعلق خاطر آنان موجب رونق و حفظ فضاهای شهري می‌شود بنابراین فرم شهري بر اساس دودسته از عوامل شكل می‌گیرد دسته اول عوامل ملموس قابل‌رؤیت است كه شامل ویژگی‌هاي فیزیکی مانند معماري، جغرافیایی، اقلیمی و امثال آن می‌شود دسته دوم به عوامل ناملموس و غیر قابل‌رؤیت مانند عوامل فرهنگي و مذهبي می‌باشد (پیربابایی و همكاران، ۱۳۹۶: ۷۲). كه در شهرهاي اسلامي به نوعی می‌توان آن را سياست‌هاي آمايش شهري تلقی نمود. فضاهای معماري و شهري پدیده‌هاي كالبدی هستند كه بسياری از خصوصيات فرهنگي، اجتماعي و تمدني يك جامعه را منعكس می‌کنند (سلطان‌زاده، ۱۳۷۶: ۹۶). آن‌ها از آن جهت اسلامي نیستند كه توسط مسلمانان به وجود آمده باشند بلكه اين آثار به اين جهت اسلامي است كه مثل شريعت و طريقت از تعاليم عاليه اسلام ملهم شده است (نقی‌زاده، ۱۳۸۹: ۷۸). بدین ترتیب اگر نمادها و عناصر شهري بر اساس مباني اسلامي و اعتقادي باشند، می‌توانند در خيابان‌ها، پارک‌ها، بوستان شهر و هر جای ديگر شهر ضمن ايجاد جاذبه، زمينه گرايش شهروندان به معنويت‌ها را فراهم کنند (گودرزي‌سروش و چهاردولي، ۱۳۹۳: ۱۱۰). بدین ترتیب با ملحوظ نمودن همه ویژگی‌هايی كه برای مباني، ارکان، اسوه، صفات و اجزاء اصلي شهر اسلامي متصور است و از كلام اسلامي استنباط و استخراج می‌شوند، اصول و راهبردهای تدوين می‌گردد (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۳۹). كه اين مجموعه می‌تواند چشم‌انداز شهر اسلامي را تبیین نماید (نقی‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۹۴). اصول و راهبردهای مذکور را می‌توان به‌عنوان راهنمایی برای طراحي و برنامه‌ريزي و اداره شهر اسلامي در قلمروهاي زماني و مكاني و فرهنگي متفاوت ملاك عمل و مورد استفاده قرار داد (داودي، ۱۳۸۵: ۲۱۹). بدین ترتیب آنچه در شهر اسلامي نظاره می‌شود موجب آزار چشم مسلمان نیست وسيله تفاخر و برتری‌جویی نیست، ايجاد طبقات نمی‌کند، اشرافی‌گری را تبليغ نمی‌کند، نمادهای فرهنگي را به سخره نمی‌گیرد، از نمادهای غیردینی استفاده نمی‌کند، سیمای شهر و نمای ساختمان عرصه فردی نیست و در قلمرو جمعی و اجتماعي تأثیرگذار است و نمای مطلوب نمایی است كه نظم منطقی شهر را بر هم نزنند و با حفظ نظم شهري، حقوق شهروندان را به‌طور عام و حق نظاره به‌طور خاص را رعایت کرده باشد (اديب‌زاده، ۱۳۹۷: ۶۵). همچنین موجبات سرزندگی شهري و مشاركت شهروندان را در تمام عرصه‌ها فراهم کند (صمدی و همكاران، ۱۴۰۰: ۴). با توجه به آنچه گفته شد شاخص‌ها و معيارهاي لازم برای تجلي شهر اصيل اسلامي بسيار متعدد است (نقی‌زاده، ۱۳۹۴: ۵۳۳). و اساسی‌ترین معيارها برای شاخص وجه عيني شهر اصيل اسلامي را می‌توان بدین شرح بیان نمود: وحدت در كثرت (نظم، هماهنگي، تعادل، تعاون، توازن)، تناسب (حد، اندازه)، حريم، محرميت، عزت‌نفس، كرامت انساني، تواضع، عبوديت، ذكر، تفكر، قناعت، عدم اسراف، سلسله‌مراتب، هم‌زيستي با طبيعت، امنيت، اعتدال، اصلاح، احسان، هدايت، امر به معروف و نهی از منكر، ارجحيت معنويت بر ماديات، فقدان زمينه تباهی انسان، آبادانی زمین، فقدان غفلت در شهر، اجتناب از كبر، احتراز از فساد، زیبایی، آرمان‌گرایی، هدفمندی، قانونمندی، عبرت‌گیری، عدم پذیرش ولايت كفار.

روش پژوهش

از نظر روش‌شناسی این تحقیق بر ترکیبی از روش توصیفی - تحلیلی استوار است برای گردآوری داده‌های از شیوه اسنادی (کتابخانه‌ای) و میدانی (برداشت پرسشنامه شهروندان) استفاده شده است در ابتدا به شاخص بندی مؤلفه‌های شهر اصیل اسلامی پرداخته شد و در مرحله بعد معیارهای مربوط به شاخص‌های اصلی شناسایی شده و سپس برای یکایک معیارها که تعداد آن‌ها در مجموع به ۲۱ معیار عمده رسید حدود ۳-۴ گویه برای هر معیار در قالب طیف مقیاس لیکرت (پنج گزینه‌ای) خود اجرا تدوین شد و در مجموع تعداد ۸۰ سؤال پژوهشی برای شاخص (وجه فکری و وجه عملی) به شرح متغیرهای مندرج در جدول شماره ۲ تهیه گردید و برای روایی پرسشنامه از نظرات کارشناسان صاحب نظر و برای پایایی از ضریب آلفای کرون باخ استفاده شد جامعه آماری این تحقیق شهروندان اردبیل بوده و حجم نمونه آماری با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران تعداد ۳۸۳ نفر با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای از پنج منطقه اردبیل به شرح جدول شماره ۱ به روش تصادفی ساده بدون جایگزینی انجام شد و حجم نمونه آماری نیز تابع سنجه فاصله‌ای بین سنین ۱۵ تا ۶۵ سال هستند.

جدول شماره ۱. حجم نمونه آماری برحسب جمعیت مناطق شهری اردبیل

منطقه	تعداد ناحیه	جمعیت (نفر)	حجم نمونه آماری (نفر)
۱	۱۱	۱۱۳۴۷۶	۸۲
۲	۱۱	۱۱۰۵۸۹	۸۰
۳	۱۰	۱۰۰۵۰۴	۷۳
۴	۱۰	۱۰۳۸۱۲	۷۵
۵	۹	۱۰۰۹۹۳	۷۳
جمع	۵۱	۵۲۹۳۷۴	۳۸۳

منبع: (معاونت شهرسازی و معماری شهرداری اردبیل، ۱۳۹۶)

پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها و کنترل اطلاعات اسنادی (بخش توصیفی حاصل کار خود پژوهشگر) و میدانی (پرسشنامه) نوبت به تهیه پرسشنامه خبره یا تعیین ارجحیت رسید در این مرحله معیارهای ۲۱ گانه به صورت محور افقی و عمودی در فایل اکسل قرار گرفتند و یکایک معیارها به شیوه آنتروپی به وسیله کارشناسان و اساتید دانشگاه (ده نفر به روش گلوله برفی) نسبت به همدیگر مقایسه دوبه‌دو یا همان زوجی شده و مورد وزن دهی قرار گرفتند. در نهایت پردازش داده‌ها و دیگر اقدامات که در مراحل مدل تشریح می‌گردد، همگی در محیط ایکسل اجرا و انجام گرفت و به روش مدل وازپس به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شد که مراحل اقدامات انجام شده در مدل وازپس به طور مفصل پس از جدول متغیرهای تحقیق تشریح می‌گردد و در فرایند این مدل در مبحث اصلی، مناطق پنج‌گانه شهر اردبیل رتبه‌بندی شدند.

جدول شماره ۲. متغیرهای تحقیق

شاخص	اصل	معیار
وجه فکری و عقیدتی	اصل امنیت	وفور نعمت در شهر اسلامی (سوره نحل، آیه ۱۱۲). رزق و درآمد، آرامش و سکون در زندگی و عدم کشاکش (احمدی‌دیسفانی، ۱۳۹۰: ۲۲). استحکام جامعه، لذت‌بخش شدن زندگی (مروتی، ۱۳۹۳: ۱۵). برخورداری معیارهای ارزش شهری از امنیت (تمیمی‌آمدی، ۱۳۶۶: ۴۴۷). امنیت اجتماعی، امنیت در برابر هجوم بیگانگان و بلایای طبیعی، امنیت در فعالیت شهروندان، امنیت در برابر وسواس شیطانی، امنیت روانی، امنیت ضعفا در برابر اغیاء، امنیت پیاده در برابر سواره (سوره تین، آیه ۸). امنیت راه و خیابان، امنیت کوچه، امنیت معابر (قرائتی، ۱۳۹۳: ۸۷). امنیت پل‌ها، روشنایی شهری، عرض معابر، برخورداری یکسان از فرصت‌های اجتماعی، احیاء نمونه‌ای از دارالسلام (خانه امن) (سوره حجر، آیه ۴۵). تقدم امنیت روحی روانی و ذهنی انسان بر وجوه دیگر امنیت، شکوفایی و فعلیت استعدادهای آدمی، تحقق خیر و سعادت حقیقی جامعه (خسروی، ۱۳۸۲: ۱۶). رفاه و آسایش (ایازی، ۱۳۸۷: ۱۰۶). ایمنی حیوانات و گیاهان، مکان‌یابی مناسب شهر و سلامتی شهروندان (سنایی، ۱۳۸۷: ۱۸۵). اقتصاد سالم، شکوفایی و تکامل شهروندان (مروتی، ۱۳۹۳: ۱۵۹). اسکان نخبگان دینی و دانشمندان زمینه تقدیس بخشی شهر (ایازی، ۱۳۸۷: ۱۰۸). عادل شهر بودن و حاکم بودن عدالت

<p>اصل پرهيز كاري و نخبگي</p>	<p>بين شهروندان (سوره هود آيه ۱۰۲). تاكيد بر تحصيلات و رفتار شهروندان، پويابي شهر درنتيجه عادل بودن، صيانت شهر از نابودي از طريق رفتار اصلاح‌گرايانه شهروندان، نابودي شهر درنتيجه عملكرد شهروندان و رفتار فساد انگيز آن‌ها (سوره هود آيه ۱۷). شهر اسلامي برآيند شهروندان و روابط و مناسبات و هنجارهاي آن است و اصلي‌ترين عامل هلاك شهرها ستمگران و رفتار ستمگرانه شهروندان است، تاكيد اسلام بر اسكان نخبگان ديني و دانشمندان در شهر (رحيمي، ۱۳۸۴: ۹۳). عدم راه عقل و خرد و دانايي شهروندان، تاكيد اسلام بر اسكان نخبگان ديني و دانشمندان در شهر (رحيمي، ۱۳۸۴: ۹۳). عدم هوا و هوس در شهر و تاكيد اسلام بر انديشه كمال‌يافته شهروندان، تضمين زمينه تلاوم و اشاعه عقلانيت و دين‌ورزي شهروندان از سوي نخبگان، تاكيد اسلام بر علم شهروندان (اصول اعتقادي، علم اخلاق، مسائل فقهي)، شهر مردم جاهل كه از انديشه خود استفاده نمي‌كنند شهر مردگان است، شهر انسان‌ها و شهر زندگي شهري است كه انديشه كمال‌يافته در آن جاري است (جهان‌بخش، ۱۳۹۳: ۸۰). بركات درگرو ايمان و تقواي الهي است (سوره عرفان آيه ۹۶).</p>
<p>اصل ضرورت وجود زمامداري</p>	<p>تاكيد اسلام بر اصل زمامداري توسط خردمندان (سوره عمران، آيه ۱۵۹). نتيجه فيلسوف بودن زمامدار تربيت شهروندان خردورز است (ايازي، ۱۳۸۷: ۱۰۹). تاكيد اسلام بر رهبري حكيم فرزانه، تاكيد اسلام بر دانش و آگاهي مديران و شهروندان، تاكيد اسلام بر مشاركت مؤمنان و خردمندان و نخبگان در امور شهري، تاكيد اسلام بر تأمين رفاه و آسايش شهروندان از سوي حاكمان، تأمين سلامت كالبدي شهر و روان سالم از سوي زمامدار (بلخاري، ۱۳۹۰: ۲۱۶) سعادت‌مندی شهروندان، انتخاب زمامدار از ميان دانشمندان يا تقوا، شرط زمامداري علم به احكام و عدالت، اداره امور شهر با مشاركت مؤمنان و خردمندان و فرهيختگان، تاكيد اسلام بر تعامل و مشورت فراوان زمامداران با دانشمندان و حكما (ضرغام بروجني، ۱۳۹۷: ۲۵۷).</p>
<p>اصل تساوي در اعمال حقوق شهروندي</p>	<p>اصل هدفمند زيستن، اصل كرامت انسان، اصل رفاه، اصل سلطه ناپذيري مسلمانان، اصل عدم فساد، اصل عدم عسر و حرج، اصل اضطراب، اصل الزام‌آوري قرارداده‌ها و پيمان‌ها (سنائي، ۱۳۸۷: ۱۸۱). برپا داشتن حدود بر كسان دور و نزديك، حكم كردن طبق كتاب خدا، تقسيم عادلانه ثروت (ايازي، ۱۳۸۷: ۱۱۳). تساوي تمام آحاد مردم، مسئوليت مردم نسبت به همدیگر (كيخا، ۱۳۸۶: ۱۷۷). گشايش و آزادي در عدالت (فلسفي، ۱۳۶۸: ۲۰). حق حيات انسان، اصلاح پل‌ها و راه‌هاي ارتباطي و تسهيل آموشد، حق انتخاب مسكن و تهيه آن براي مردم، حق آزادي عقیده برای همه اديان و مذاهب، حق برابري برای همه زبان‌ها و نژادها (قرايتي، ۱۳۹۳: ۱۲۳).</p>
<p>اصل رفاه</p>	<p>تخصيص مالكيث ثروت‌هاي اصلي و منابع طبيعي به عموم مردم، موظف شدن مسئولان نسبت به توزيع ثروت‌ها به صورت عادلانه، مسئول بودن حاكمان در برابر محروميت محرومان و اسراف مسرفان، جلويگيري از نابرابري‌ها، تاكيد بر کاهش فاصله بين فقر و غني، توزيع عادلانه امكانات شهري، حكروايي شهري، رعايت عدالت در توزيع عادلانه ثروت و خدمات و امكانات شهري (مروتی، ۱۳۹۳: ۱۶۳). تأمين معيشت چراكه آن كس كه معيشت او ناستوار است دين و آخرتش نيز تباه است (سنائي، ۱۳۸۷: ۱۸۳). احداث و ساخت فضاهای عمومی نظير دارالشفاء، احداث نخلستان، حفر چاه برای سیراب كردن، احداث حمام و بازار (كاستللو، ۱۳۷۱: ۲۹).</p>
<p>اصل نظم و انسجام</p>	<p>در شهر اسلامي مردم شهر با هم گرم، صميمي و متحد هستند، طبق گفته بيات شهر به منزلت خانه، خيابان‌ها و كوچه به منزلت راهرو و خانه به منزلت اتاق است بنا بر اين احساس تعلق بر پايه سلسله‌مراتبی است و در نهايت نوعی وحدت فكري و عقيدتي در آن‌ها وجود دارد كه منجر به يکپارچگي آن‌ها گرديده است (دانش، ۱۳۸۹: ۲۴).</p>
<p>اصل اشاعه معنويت و دين ورزي</p>	<p>اصل معنويت ارتباط‌دهنده ساكنان شهر با عالم ملكوت است، سير از ظاهر پديده‌ها به باطن آن‌ها، خلق فضا در شهر اسلامي (ايازي، ۱۳۸۷: ۱۰۹).</p>
<p>اصل عدالت و برابري شهروندان</p>	<p>عدل پايه اساسي دين اسلام است (رحيمي، ۱۳۹۵: ۱۶). ايجاد توازن در مسائل شهرسازي از آن جمله توازن در مسائل اقتصادي - اجتماعي و فرهنگي، توازن در مسائل سياسي، توزيع امكانات شهري، دسترسي متعادل ساكنين به امكانات كه نشانه تجلي عدل در شهر اسلامي است (نقي‌زاده، ۱۳۷۶). رفتار مناسب با همسايه كه ستون فقرات امت مي‌باشد (ليتكوهي، ۱۳۹۳: ۵۵). عدل جلوه بارز عدالت اجتماعي، فقدان تبعيض در جامعه (نهج البلاغه، نامه ۴۶: ۷۰۷). برخورداری محلات فقير و غني به صورت يکنواخت از امكانات شهري، عدالت عالي‌ترين درجه كمال عقل (صارمی، ۱۳۹۵: ۲۶۶). توازن اقتصادي نظير: توزيع عادلانه ثروت، دسترسي همگان به اشتغال، دسترسي همگاني به امكانات و دماث شهري، دسترسي همگاني به مسكن، تحصيل رايبگان، بيمه و ديگر خدمات رفاهي</p>
<p>وجه عملي و رفتاري</p>	<p>امت مهم‌ترين اصل اساسي در اجتماع اسلامي است، رفتار مؤمنين و مسلمانان با همدیگر (هم‌زيستي مسالمت‌آمیز) (پاك، ۱۳۸۷: ۱۳۸). صلح‌جويي، بشردوستي (ضرغام بروجني، صداقت، ۱۳۹۷: ۱۶۶). عدالت‌خواهي، اخلاق حسنه به غيرمسلمانان، احسان كردن، صدقه دادن (سعادت‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۳). مهرباني با غيرمسلمان (مكارم شيرازي، ۱۳۸۳: ۲۳). نداشتن روابط قهرآمیز، مدارا كردن با مردم كه نصف ايمان است (رزمجو، ۱۳۷۶: ۴۴). احقاق حق همسايه و همسايه‌داري (ياري، ۱۳۹۲: ۱۲). اخلاق محبت‌آمیز مؤمنان با يكدیگر (پورجعفر، ۱۳۹۴: ۴). توجه به اصل كثرت در وحدت و وحدت در كثرت (بوزرجمهری، همكاران، ۱۳۹۸: ۴۱)</p>
<p>اصل سلامت روح شهروندان</p>	<p>پاكي از عيب‌ها (جواهری، ۱۳۹۵: ۵۴). انديشه كمال‌يافته مردم (علي‌آبادی، ۱۳۹۱: ۳۳). اسلام دين شادي و حلاوت و نشاط است (خارستاني، ۱۳۹۳: ۱۱۴). رضايتمندی (رستمي نصب، ۱۳۸۶: ۵۲) سرزندگي شهروندان (منصور، همكاران، ۱۴۰۰: ۱۶۷). راه كسب شادي در اسلام عبارت‌اند از: ايمان، رضايت، پرهيز از گناه، مبارزه با نگراني، تبسم و خنده، مزاح و شوخي، بوي خوش، درخت و سبزه، خودآرايي، پوشيدن لباس روشن، حضور در مجالس شادي، ورزش، اميد به زندگي، آرامش و مسكن فراغ، تزئين خانه، كار و تلاش، سيروسفر، تفريح، تلاوت قرآن، تفكر در آفريده‌هاي خداوند، صدقه دادن، نگاه به سبزه‌ها و زيبايي، نور طبيعي، رضايتمندی از مقدرات الهي، عبادت از اسباب شادي است، استغفار راه شادي (مجلسي، ۱۳۹۶: ق: ۹۵). و طبق سوره بقره آيه ۶۹ رنگ زرد مورد توصيه خداوند است.</p>
<p>اصل تعليم و</p>	<p>اسلام دين تعقل و انديشه است (رحيمي، ۱۳۸۴: ۹۳). حصول به اهداف متعالي با تربيت شهروندان (رباني، ۱۳۸۷: ۱۷۳).</p>

هدف غایی تعلیم و تربیت عبودیت است (سوره الذاریات آیه ۵۶).	تربیت
نه ظلم کنید و نه مورد ظلم واقع شوید (سوره بقره آیه ۲۷۹). احترام به حقوق خود و دیگران (خسروی، ۱۳۹۲: ۲۸). عدم ضرر والدین به فرزندان (سوره بقره آیه ۲۸۴). عدم اشراف پنجره و ساختمان به خانه همسایه عدم آزار همسایه از طریق بناها، رعایت تناسب ارتفاع به عرض معبر و بناها، عدم اشراف به خانه همسایه و اطراف، عرض کافی پیاده‌روها، مناسب‌سازی فضاهای شهری، هماهنگی ظاهری و باطنی خانه، استفاده بهینه از مصالح، نمای ساختمان (رهنما، ۱۳۹۵: ۵۲).	اصل لاضرر و لاضرار
حاکمان شهر داناترین و مؤمن‌ترین فرد جامعه (مروتی، ۱۳۹۳: ۱۵۸). پاک‌دامنی و امانت‌داری مدیران شهر (سوره یوسف آیه ۵۵). مشورت مدیران شهر در تمامی امور مربوط به شهر با مردم (سوره آل عمران آیه ۱۵۹). سازش دادن بین مردم از سوی مدیران شهر (سوره حجرات آیه ۱۰). عادل بودن حاکمان شهر (امین‌پور، ۱۳۹۶: ۴۴۳). مهربان بودن مدیران شهر با رعیت، تأکید حاکمان شهر نسبت به آبادانی زمین بیش از گرفتن مالیات، تأکید اسلام بر مشورت و گفتگوی حاکمان شهر با علما و دانشمندان و حکما (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳: ۷۲۱). اسلام دین محبت است و قانون‌گذار در شهر خداوند خود محبت است (علی‌آبادی، ۱۳۸۵: ۱۴۹). تأکید اسلام بر شجاعت، حسن تدبیر، خردمندی و اعتدال مدیران (رحیمی، ۱۳۹۵: ۱۵). حقی که حاکم بر مردم پیدا می‌کند ناشی از حقی است که مردم به او می‌دهند (کیخا، ۱۳۸۳: ۱۶۸). تأکید اسلام بر هدایت انسان‌ها و احیاء حقوق آنان از سوی حاکمان (نورالدین، ۱۳۹۱: ۲۱) نظر دهی حاکمان در احوال و افعال شهر، پیش‌قدم بودن مدیران در امر خدمتگزاری به مردم، برخورد حاکمان شهر با مردم بر اساس تسامح، مدارا، رحمت و مودت، فقدان ظلم و جور از سوی حاکمان شهر بر مردم (جهان‌بخش، ۱۳۹۳: ۸۲). برپایی عدالت از سوی حاکمان شهر در بین مردم، نصیحت‌پذیری و انتقادپذیری حاکمان شهر از سوی مردم، دوری مدیران و حاکمان شهر از تمایلات نفسانی خود، رواج معنویت در بین مردم توسط حاکمان شهر	اصل روابط حاکم با اهل شهر
ممانعت از ائتلاف غیرضروری اموال دیگران به واسطه تصویب قوانین و طرح‌ها، خودداری مردم از هر گونه اقدامی که موجب ایجاد خسارت به دیگران باشد، خودداری از راه‌بندان و کندن خیابان و یا ایجاد مانع در آن، صیانت از محیط‌زیست، روشنایی معابر برای جلوگیری از بروز خسارت به مردم (سنایی، ۱۳۸۷: ۲۰۳).	اصل ممنوعیت و ضمان آوری ائتلاف
تأکید اسلام بر حفظ حریم شخصی و عمومی، ممانعت از صنایع آلوده‌کننده و پرسروصدا در اطراف محل سکونت، دسترسی مردم به امکانات لازم در اطراف محل سکونت، ایجاد شرایط مطلوب سکونت (پاک، ۱۳۸۷: ۱۳۸).	اصل حریم املاک
تفکر و مدافعه در طبیعت احساس تذکر و تفکر در خلقت را در مؤمن تقویت می‌کند (امین‌پور، ۱۳۹۶: ۴۳۶). تأکید اسلام بر استفاده مطلوب مسلمانان از نور طبیعی، آب، مرتع و درختان، تأکید اسلام بر حفظ منابع طبیعی از سوی مسلمانان (احمدی‌دیسفانی، ۱۳۹۰: ۲۵). تأکید اسلام بر سکونت در نواحی خوش آب‌وهوا (عبدالستار، ۱۳۷۶: ۹۸). از نظر اسلام آب‌نما و درخت و سبزه در حیاط خانه موجب کامیابی است (امین‌پور، ۱۳۹۶: ۴۵۶).	اصل توجه به طبیعت
وجه عینی و تجلی کالبدی شهر اصیل اسلامی شامل متغیرهای فرعی متعددی است (نقی‌زاده، ۱۳۹۴: ۵۳۳) که عبارت‌اند از: اصل توحید، عبودیت و عبادت (ساخت مساجد)، اصل اندازه (خانه‌های فراخ)، اصل حیا و محرمیت (معابر بن‌بست)، اصل همزیستی مسلمانان با طبیعت (خانه‌های حیاط دار)، اصل قناعت و عزت‌نفس (تمرکزگرایی جمعیت و فشرده‌گی شهر اسلامی).	وجه عینی

با توجه به حجم بالای تعداد متغیرها و نیز کمی و کیفی بودن داده‌ها و پیچیدگی خاص، برای تجزیه و تحلیل از مدل وازپس استفاده شده است در واقع هر یک از مدل‌های تصمیم‌گیری قابلیت‌ها و محدودیت‌های خاص خود را دارند که لازم است با شناخت آن‌ها به انتخاب روش مناسب‌تر پرداخت یکی از پارامترهایی که می‌تواند در انتخاب روش تصمیم‌گیری چندمعیاره مورد توجه قرار گیرد، میزان دقت مدل‌ها می‌باشد لذا محققان پیشنهاد می‌کنند ترکیب دو مدل می‌تواند میزان دقت آن را بالا ببرد (ZSVSDSKAS et al, 2012: 3) میزان دقت نتایج مدل‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه WSM (مدل جمع وزنی) و مدل WPS (مدل تولید وزنی) نسبتاً به خوبی شناخته شده است همچنین میزان دقت مدل‌های ترکیبی نیز توسط محققان مورد تحلیل قرار گرفته است نتایج بررسی‌های محققان تأیید کرده است میزان دقت مدل‌های ترکیبی در مقایسه با میزان دقت این مدل‌ها قبل از ترکیب شدن خیلی بالاتر است یکی از این مدل‌های ترکیبی مدل ارزیابی تولید وزنی تجمعی وازپس می‌باشد این مدل می‌تواند در مسائل پیچیده تصمیم‌گیری کارایی بالایی داشته باشد و همچنین نتایج حاصل از این مدل از دقت بالایی برخوردار می‌باشد (به نقل از اسماعیل‌زاده و افضل‌ی گروه، ۱۳۹۴: ۲۵). در این مدل سعی شده که یک معیار ترکیبی برای تعیین اهمیت نهایی هر گزینه به کار برده شود که در این معیار ترکیبی سهم برابری از WSM و WPS برای ارزیابی نهایی گزینه‌ها داده شده است (SPARAUSKAS, 2011: 194) فرایند مدل به‌قرار زیر است:

گام اول، تشکیل ماتریس وضع موجود بر اساس معیارهای مدنظر؛

گام دوم، محاسبه وزن معیارهای موجود از طریق مدل‌های وزن دهی؛
گام سوم، استاندارد کردن ماتریس وضع موجود بر اساس روش بی‌مقیاس‌سازی نورم از طریق توابع زیر (برای معیارهای دارای جهت مثبت و منفی):

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \rightarrow (\forall j = 1, 2, \dots, n)$$

رابطه (۱):

$$r_{ij} = \frac{\frac{1}{x_{ij}}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m \frac{1}{x_{ij}^2}}} (\forall j = 1, 2, \dots, n)$$

گام چهارم، محاسبه واریانس مقادیر معیارهای نمایزه شده اولیه؛
رابطه (۲):

$$\sigma^2(\bar{x}_{ij}) = (0.05 \bar{x}_{ij})^2$$

گام پنجم، محاسبه واریانس‌های $Q_i(1)$ و $Q_i(2)$ از طریق توابع زیر:
رابطه (۳):

$$\sigma^2(Q_i^{(1)}) = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j^2 \sigma^2(\bar{x}_{ij})$$

$$\sigma^2(Q_i^{(2)}) = \sum_{j=1}^n \left[\frac{\prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \times w_j}{(\bar{x}_{ij})^{w_j} (\bar{x}_{ij})^{(1-w_j)}} \right]^2 \sigma^2(\bar{x}_{ij})$$

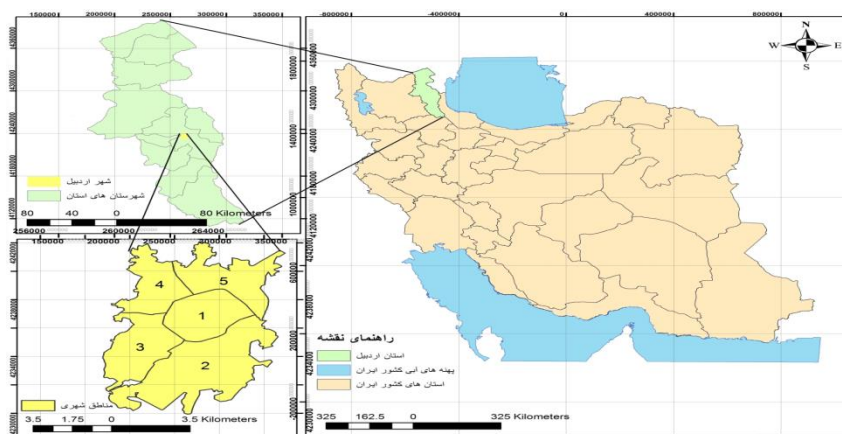
گام ششم، محاسبه مقدار λ و Q_i برای رتبه‌بندی گزینه‌ها از طریق توابع زیر:
رابطه (۴):

$$\lambda = \frac{\sigma^2(Q_i^{(2)})}{\sigma^2(Q_i^{(1)}) + \sigma^2(Q_i^{(2)})}$$

$$Q_i = \lambda \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j + (1 - \lambda) \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j}, \lambda = 0, \dots, 1$$

محدوده مورد مطالعه

شهر اردبیل در میان دشتی با همین نام در ارتفاع ۱۵۰۰ متری از سطح دریا و در میان کوه‌های باغرو (تالش) و سبلان در شمال غرب فلات ایران در بین عرض‌های شمالی ۲ دقیقه و ۳۸ درجه الی ۸ دقیقه و ۳۸ درجه و طول‌های شرقی ۵ دقیقه و ۴۸ درجه الی ۲۰ دقیقه و ۴۸ درجه جای گرفته است (محمودزاده؛ همکاران، ۱۳۹۵، ۷۰۰) طبق نقشه زیر و آخرین تقسیمات شهری در سال ۱۳۹۶ شهر به پنج منطقه شهری و ۵۱ ناحیه تقسیم شده است که در جدول شماره ۱ نیز به آن اشاره شده است. طبق اعلام شهرداری اردبیل در سال ۱۳۹۶ این شهر حدود ۵۲۹۳۷۴ نفر جمعیت داشت و توزیع جمعیت بین مناطق شهری تا حدودی به صورت مساوی است و اندک اختلاف در منطقه یک شهری که هسته اولیه و تاریخی است قرار دارد به طوری که این منطقه با داشتن کمترین وسعت نسبت به دیگر مناطق، بیشترین جمعیت شهر را در خود جای داده است.

شکل شماره ۱. نقشه موقعیت شهر اردبیل

بحث و یافته‌ها

در این پژوهش وضعیت مناطق پنج‌گانه شهر اردبیل بر اساس سه شاخص وجه فکری و عقیدتی، عملی و رفتاری، عینی و ۲۱ معیار حاصل از این شاخص‌ها موردسنجش قرار گرفت در این راستا از شهروندان مناطق پنج‌گانه شهر اردبیل خواسته شد تا نظر خود را درباره وضعیت متغیرهای وجه فکری و عقیدتی؛ وجه عملی و رفتاری؛ وجه عینی در پرسشنامه طراحی شده با طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای با پاسخ‌های خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴) و خیلی زیاد (۵) بیان کنند که در (جدول ۳) وضعیت و میانگین پاسخ‌ها به تفکیک مناطق شهری بیان شده است.

جدول شماره ۳. وضعیت شاخص‌ها (ماتریس تصمیم‌گیری / داده‌های خام) در مناطق شهری اردبیل

شاخص‌ها و مناطق شهری	امنیت	پرهیزکاری	...	عدالت	وحدت	...	مساجد	معیار بن‌بست
یک	۳/۴۴	۳/۸۱	...	۳/۱۵	۳/۵۶	...	۹۰	۱۲۱۸
دو	۳/۳۴	۳/۵۸	...	۱/۹۷	۳/۰۱	...	۲۷	۲۷۷
سه	۳/۰۷	۳/۷۳	...	۲/۵۱	۲/۸۱	...	۸	۱۷۲
چهار	۳/۱۲	۳/۶۵	...	۱/۶۸	۲/۶۴	...	۳۳	۱۷۷
پنج	۳/۱۱	۳/۹۵	...	۱/۷۲	۳/۲۵	...	۲۰	۱۵۹

جدول شماره ۳ نشان می‌دهد که شاخص امنیت، عدالت، وحدت و برخورداری از مساجد در منطقه یک و شاخص پرهیزکاری در منطقه پنج، نسبت به چهار منطقه شهری دیگر وضعیت بهتری دارند، در خصوص معابر بن‌بست هم منطقه پنج از معابر بن‌بست کمتری برخوردار است.

وزن شاخص‌های دخیل در ظهور و تحقق شهر اصیل اسلامی

از آنجاکه عوامل و شاخص‌ها از اهمیت یکسانی برخوردار نمی‌باشند، لذا برای ارزیابی دقیق‌تر لازم است تا اهمیت و یا وزن نسبی هر کدام از آن‌ها مشخص گردد برای همین منظور در این تحقیق با استفاده از روش آنتروپی وزن شاخص‌های تحقیق محاسبه شده است که توضیحات شیوه آن در قسمت روش تحقیق نیز مطرح شده است.

جدول شماره ۴. وزن هريك از شاخص‌ها

شاخص	امنيت	پرهيزكاري و نخبگي شهروندان	زاماداري	تساوي در اعمال حقوق شهروندي	رفاه و توسعه فضاهاي عمومي	نظم و انسجام شهري	اشاعه ممنويت و دين ورزي
وزن	۰/۰۴۹	۰/۰۴۴	۰/۰۵۷	۰/۰۲۸	۰/۰۴۱	۰/۰۴۵	۰/۰۵۴
شاخص	عدالت و برابري شهروندان	وحدت	سلامت روح شهروندان	تعليم و تربيت	لاضرر ولاضرار	ضرورت وجود حاكم	ممنويت و ضمان آوري اتلاف
وزن	۰/۰۵۵	۰/۰۵۷	۰/۰۴۷	۰/۰۶۵	۰/۰۴۳	۰/۰۵۱	۰/۰۴۴
شاخص	حرريم املاك	طبيعت‌گرايي	تمرکزگرايي شهري	مساحت مسكن	خانه حياط دار	مسجد	معاير بن‌بست
وزن	۰/۰۴۵	۰/۰۴۳	۰/۰۴۵	۰/۰۴۲	۰/۰۴۱	۰/۰۵۹	۰/۰۳۵

خروجي روش آنتروپي نشان مي‌دهد كه شاخص‌هاي دخييل در ظهور و تحقق شهر اصيل اسلامي وزن‌هاي متفاوتي دارند به‌گونه‌اي كه شاخص تعليم و تربيت ۰/۰۶۵، بيشتريين وزن و اهميت را كسب كرده و شاخص معاير بن‌بست ۰/۰۳۵، كم‌ارزش‌تريين شاخص در بين ۲۱ معيار موردبررسي براي مناطق شهر اردبيل شناخته‌شده است حال با مشخص شدن وزن شاخص‌هاي دخييل در ظهور و تحقق شهر اصيل اسلامي، نوبت به رتبه‌بندي مناطق شهري مي‌رسد. در خصوص رتبه‌بندي مناطق شهري اردبيل همان‌طور كه اشاره شد از مدل واژپس استفاده‌شده است كه در ادامه مراحل آن ارائه‌شده است.

در گام سوم براي استاندارد كردن ماتريس وضع موجود با توجه به نوع معيارها (داراي جهت مثبت و منفي) از روش بي مقياس سازي نورم استفاده شد (جدول ۵). براي نمونه مقدار نرماليزه شده شاخص امنيت براي منطقه يك به‌صورت زير محاسبه‌شده است.

$$r_{11} = \frac{3.44}{\sqrt{3.44^2 + 3.34^2 + \dots + 3.11^2}} = \frac{3.44}{\sqrt{51.8206}} = \frac{3.44}{7.1986} = 0.477$$

جدول شماره ۵. مقادير استانداردشده معيارها (ابعاد)

شاخص‌ها و مناطق شهري	امنيت	پرهيزكاري	...	عدالت	وحدت	...	مساجد	معاير بن‌بست
يك	۰/۴۷۷	۰/۴۵۴	...	۰/۶۱۹	۰/۵۱۸	...	۰/۸۸۳	۰/۹۴۹
دو	۰/۴۶۹	۰/۴۲۷	...	۰/۳۸۷	۰/۴۳۸	...	۰/۲۶۴	۰/۲۱۵
سه	۰/۴۲۶	۰/۴۴۵	...	۰/۴۹۳	۰/۴۰۹	...	۰/۰۷۸	۰/۱۳۴
چهار	۰/۴۳۳	۰/۴۳۵	...	۰/۳۳۰	۰/۳۸۴	...	۰/۳۲۳	۰/۱۳۷
پنج	۰/۴۳۲	۰/۴۷۱	...	۰/۳۳۸	۰/۴۷۳	...	۰/۱۹۶	۰/۱۲۳

در مرحله چهارم، واريانس مقادير معيارهاي نرماليزه شده محاسبه مي‌شود در ادامه نمونه‌اي از اين مرحله براي شاخص امنيت و منطقه يك شهري محاسبه‌شده و مابقي محاسبات در (جدول ۶) ارائه‌شده است.

$$Q = (0.05 * 0.477)^2 = 0.00057$$

جدول شماره ۶. واريانس مقادير معيارهاي نرماليزه شده

شاخص‌ها و مناطق شهري	امنيت	پرهيزكاري	...	عدالت	وحدت	...	مساجد	معاير بن‌بست
يك	۰/۰۰۰۵۷	۰/۰۰۰۵۱	...	۰/۰۰۰۹۶	۰/۰۰۰۶۷	...	۰/۰۰۱۹۵	۰/۰۰۲۲۵
دو	۰/۰۰۰۵۳	۰/۰۰۰۴۵	...	۰/۰۰۰۳۷	۰/۰۰۰۴۸	...	۰/۰۰۰۱۸	۰/۰۰۰۱۲
سه	۰/۰۰۰۴۵	۰/۰۰۰۴۹	...	۰/۰۰۰۶۱	۰/۰۰۰۴۲	...	۰/۰۰۰۰۱	۰/۰۰۰۰۴
چهار	۰/۰۰۰۴۶	۰/۰۰۰۴۷	...	۰/۰۰۰۲۷	۰/۰۰۰۳۷	...	۰/۰۰۰۲۶	۰/۰۰۰۰۴
پنج	۰/۰۰۰۴۶	۰/۰۰۰۵۵	...	۰/۰۰۰۲۹	۰/۰۰۰۵۶	...	۰/۰۰۰۰۹	۰/۰۰۰۰۳

مرحله پنجم روش وازپس مربوط به محاسبه واریانس‌های $Q_i(1)$ و $Q_i(2)$ از طریق توابع یادشده می‌باشد. برای نمونه، مقادیر واریانس‌ها برای منطقه یک شهری به صورت زیر محاسبه شده و محاسبات مابقی مناطق شهری در (جدول ۷) ارائه شده است.

$$Q_i^1 = (0.477 * (0.049)^2 * 0.00057 + \dots + 0.949 * (0.035)^2 * 0.00225) = 0.000196$$

$$Q_i^2 = \left[\frac{(0.477)^{0.049} * 0.049 + \dots + (0.949)^{0.035} * 0.035}{(0.477)^{0.049} * (0.477)^{1-0.049}} * 0.00057 + \dots + \frac{(0.477)^{0.049} * 0.049 + \dots + (0.949)^{0.035} * 0.035}{(0.949)^{0.035} * (0.949)^{1-0.035}} * 0.00225 \right] = 56.53$$

جدول شماره ۷. مقادیر محاسبه شده واریانس‌ها برای مناطق شهری

مناطق شهری	Q_i^1	Q_i^2
منطقه یک	۰/۰۰۰۱۹۶۶	۵۶/۵۳
منطقه دو	۰/۰۰۰۲۰۵۵	۴۴/۱۳
منطقه سه	۰/۰۰۰۲۰۲۵	۴۳/۸۸
منطقه چهار	۰/۰۰۰۰۰۰۱	۴۳/۱۳
منطقه پنج	۰/۰۰۰۰۰۰۵	۴۳/۳۲

گام آخر این مدل، محاسبه مقدار λ و Q_i برای رتبه‌بندی گزینه‌ها (مناطق شهری) است که در واقع مرحله مشخص کردن آلترناتیوی است که بهترین وضعیت را دارد در این مرحله برای رتبه‌بندی نهایی گزینه‌ها در ابتدا مقدار لاندای (λ) هر یک از گزینه‌ها محاسبه می‌شود، سپس مقدار Q که نشان‌دهنده رتبه نهایی هر گزینه است، رتبه‌های مناطق شهری را نشان می‌دهد مقدار بالای Q نشانگر وضعیت بهتر آن گزینه است در ادامه نمونه‌ای از محاسبات یادشده برای منطقه یک شهری و سپس مابقی محاسبات در قالب جدول شماره ۸ ارائه شده است.

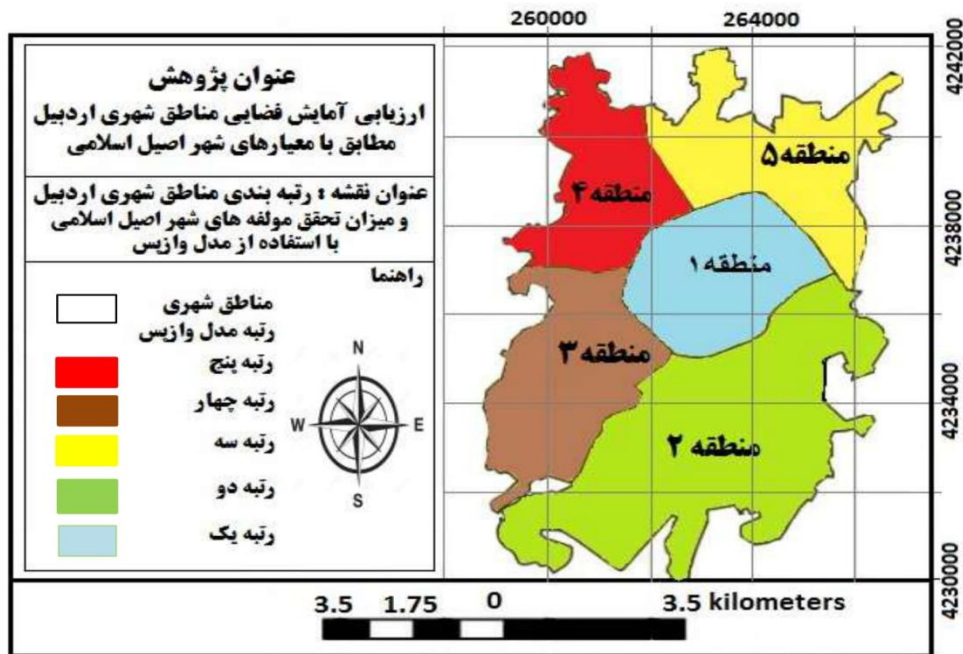
$$\lambda = \frac{56.53}{0.0001966 + 56.53} = 0.9999964$$

$$Q_i = 0.9999964 * (0.477 * 0.049 + \dots + 0.649 * 0.035) + (1 - 0.9999964) * (0.477)^{0.049} * \dots * (0.949)^{0.035} = 0.5393$$

جدول شماره ۸. مقادیر محاسبه شده مقدار λ و رتبه‌بندی مناطق شهری

مناطق شهری	λ	Q_i	رتبه
منطقه یک	۰/۹۹۹۹۹۶۴	۰/۵۳۹۳	اول
منطقه دو	۰/۹۹۹۹۹۵۴	۰/۴۲۵۸	دوم
منطقه سه	۰/۹۹۹۹۹۵۴	۰/۳۹۷۸	چهارم
منطقه چهار	۰/۹۹۹۹۹۹۹	۰/۳۸۰۳	پنجم
منطقه پنج	۰/۹۹۹۹۹۹۸	۰/۴۰۹۹	سوم

طبق تحلیل حاصل از مدل وازپس و بر اساس شاخص‌های دخیل در ظهور و تحقق شهر اصیل اسلامی در مناطق شهری اردبیل، ارزش Q_i بیانگر این امر است که به ترتیب مناطق، منطقه یک، منطقه دو، منطقه پنج، منطقه سه و منطقه چهار رتبه‌بندی شدند. طبق این مدل هر چه ارقام Q به یک نزدیک‌تر باشد به همان اندازه مناطق شهری اردبیل انطباق‌پذیری بیشتری با معیارهای شهر اصیل اسلامی داشته و از وضعیت سیاست آمایش فضای شهری مطلوبی برخوردار خواهد شد (شکل ۲).

شکل شماره ۲. رتبه‌بندی میزان برخورداری مناطق شهری اردبیل از مؤلفه شهر اصیل اسلامی

با توجه به امتیازات نهایی، شکاف اصلی، بین منطقه یک با سایر مناطق است (یعنی مناطق شهر اردبیل را با توجه به امتیازات نهایی شاخص‌های دخیل در ظهور و تحقق شهر اصیل اسلامی را می‌توان در دو سطح، سطح‌بندی نمود سطح اول: منطقه یک؛ سطح دوم: مناطق دو، سه، چهار و پنج). با این وجود می‌توان اظهار نمود که منطقه یک با رتبه ۱ در بهترین وضعیت و منطقه چهار با رتبه ۵ در بدترین وضعیت قرار دارند. سهم هر یک از مناطق شهری اردبیل و تشریح کامل دلایل آن به شرح ذیل می‌باشد.

منطقه یک شهری

طبق نتایج حاصل از مدل وازپس، منطقه یک شهری اردبیل با رقم $Qi = 0/5393$ توانسته است اولین رتبه نزدیکی به عناصر دخیل در ظهور شهر اصیل اسلامی را کسب نماید علیرغم وجود عناصر کالبدی گسترده تاریخی و سنتی بجا مانده از دوره صفویه و علاوه بر آن وجود حیاط‌های دلگشا و مصفا و باغچه‌ها (تجسم‌کننده تلفیق طبیعت، آرامش، ایجاد تفکر در خلقت، فضای محرمیت)، کوچه‌های بن‌بست (آرام‌بخش و تضمین‌کننده حریمت نیمه‌خصوصی)، حمام‌های کهن در مجاورت مسجد تاریخی، بازارهای تاریخی، کاروانسراها و بناهای وسیع با ارزش تاریخی و امثال آن‌ها، این منطقه هنوز تا رسیدن به حد مطلوب یعنی شهر اصیل اسلامی و کسب رقم $Qi = 1$ از مدل وازپس فاصله زیادی دارد طبق این مدل منطقه یک از میان معیارهای ۲۱ گانه تعداد ۱۷ معیار شهر اصیل اسلامی را شامل: اصل امنیت، پرهیزکاری، زمامداری، تساوی در حقوق شهروندان، نظم و انسجام شهری، معنویت‌گرایی، عدالت، سلامت شهروندان، تعلیم و تربیت، لاضرر و لاضرار، حریم، طبیعت‌گرایی، مسجد محلات، معابر بن‌بست، تمرکز جمعیتی، خانه‌های حیاط دار یک طبقه را به نحوه شایسته محقق ساخته است و تنها در بعد اصل تأمین رفاه، وحدت، ضرورت روابط حاکم با مردم، ممنوعیت ضمان آوری اتلاف، مساحت خانه‌ها دارای کاستی‌هایی است.

منطقه دو شهری

منطقه دو شهر اردبیل با کسب رتبه دوم در انطباق با عناصر شهر اصیل اسلامی رقم $Qi = 0/4258$ را به خود اختصاص داده است و با توجه به خروجی مدل حدود $42/58$ درصد از معیارهای شهر اصیل اسلامی را محقق ساخته است اما برای

رسیدن به شهر اصیل اسلامی کامل، ضمن حفظ وضعیت موجود فعلی خود بایستی بتواند ۵۷/۴۲ درصد از کاستی در معیارهای ۲۱ گانه را در سطح این منطقه بهبود دهد. بر این اساس منطقه دو شهری توانسته است تعداد ۹ معیار شهر اصیل اسلامی را در بعد امنیت، ضرورت وجود زمامدار، تساوی حقوق شهروندی، تأمین رفاه، عدالت، آمیختگی با طبیعت، تمرکز جمعیتی، معابر بن‌بست، مساحت خانه‌ها، را تحقق دهد و صرفاً در معیارهایی همچون: پرهیزکاری و نخبگی شهروندان، نظم و انسجام، وحدت، سلامت روح شهروندان، تعلیم و تربیت، لاضرر و لاضرار، حریم املاک، ضرورت روابط حاکم با مردم، ممنوعیت و ضمان آوری اتلاف، مساجد محلات، خانه‌های حیاط دار یک طبقه، تمرکزگرایی، کم‌رنگ بوده و بایستی نسبت به تقویت این موارد طبق تعالیم و حیانی اقدام لازم به عمل آید.

منطقه پنج شهری

منطقه پنج شهری اردبیل با رقم (Qi۰/۴۰۹۹) نسبت به دیگر مناطق شهری از رتبه سوم برخوردار است این منطقه در مجموع ۱۲ معیار را به لحاظ پرهیزکاری و نخبگی شهروندان، وحدت، نظم و انسجام شهری، معنویت‌گرایی، تساوی در حقوق شهروندان، تعلیم و تربیت، ضرورت وجود حاکم، حریم املاک، طبیعت‌گرایی، تمرکزگرایی جمعیت، مساحت خانه‌ها، خانه‌های حیاط دار، برحسب رتبه خود محقق نموده است و صرفاً در ۹ معیار به لحاظ اصل امنیت، ضرورت روابط حاکم با مردم (روابط متقابل مردم و مسئولین)، رفاه، عدالت، سلامت شهروندان، رعایت اصل لاضرر و لاضرار، ممنوعیت و ضمان آوری اتلاف، تعداد مساجد محلات، معابر بن‌بست؛ دارای کاستی‌های قابل توجهی است و به‌صورت عادی توانسته است حدود ۴۰/۹۹ درصد از معیارهای شهر اصیل اسلامی را محقق سازد لذا برای رفع کسری خود یعنی ۵۹/۱۰ درصد دیگر، بایستی علاوه بر بهبود نکات ضعف فعلی نسبت به رشد و توسعه خود در همه ابعاد معیارهای یادشده اقدام نماید.

منطقه سه شهری

منطقه شهری سه اردبیل رتبه چهارم را با رقم (Qi۰/۳۹۷۸) به خود اختصاص داده است بخش عمده‌ای از این منطقه شامل شهرک‌های تازه تأسیس کارشناسان (فازهای ۱، ۲، ۳) است که هنوز در حال ساخت‌وسازهای جدید می‌باشد و عمدتاً مهاجران شهرهای کوچک استان در آن استقرار دارند همچنین روستای ملاباشی طی دهه‌های اخیر به این منطقه ملحق شده است طبق تحلیل مدل، شهروندان این منطقه با محقق نمودن ۱۴ معیار شامل: پرهیزکاری و نخبگی، ضرورت وجود زمامدار، تساوی حقوق شهروندان، رفاه، وحدت، عدالت، سلامت شهروندان، تعلیم و تربیت، ضرورت وجود روابط حاکم با مردم، ممنوعیت و ضمان آوری اتلاف، طبیعت‌گرایی، تمرکز، مساحت خانه‌ها، معابر بن‌بست، از وضعیت مناسبی نسبت به رتبه خود برخوردار است و در معیارهای امنیت، نظم و انسجام شهری، معنویت‌گرایی، اصل لاضرر و لاضرار، حریم املاک، خانه‌های حیاط دار یک طبقه، مساجد محلات دارای نقاط ضعف قابل توجهی نسبت به رتبه خود می‌باشد که بایستی در رابطه با این معیارها برنامه‌هایی بر اساس تعالیم و حیانی طراحی، تدوین و اجرا گردد.

منطقه چهار شهری

منطقه چهار شهر اردبیل با رتبه پنجم و با رقم (Qi۰/۳۸۰۳) آخرین رتبه و دورترین فاصله از معیارهای شهر اصیل اسلامی را کسب نموده است هرچند که اختلاف ضریب فواصل بین مناطق شهری از رقم اندکی برخوردار است اما ضرایب کمی تحقیق حاکی از وجود نقصان و ضعف‌هایی در معیارهای نزدیکی و انطباق‌پذیری از معیارهای شهر اصیل اسلامی دارد به‌طوری‌که این منطقه در معیارهای معنویت‌گرایی، اصل لاضرر و لاضرار، خانه‌های حیاط دار، مساحت خانه‌ها، معابر بن‌بست، نسبت به رتبه فعلی خود نسبتاً متوسط عمل نموده است. اما در ۱۶ معیار دیگر نظیر: امنیت، پرهیزکاری و نخبگی شهروندان، ضرورت زمامداری، تساوی حقوق شهروندی، سلامت شهروندان، رفاه، نظم و انسجام شهری، عدالت، وحدت، تعلیم و تربیت، ضرورت روابط حاکم با شهروندان، ممنوعیت و ضمان آوری اتلاف، حریم املاک،

طبيعت‌گرایی، تمرکزگرایی، مساجد محلات، از ضعیف‌ترین جایگاه نسبت به دیگر مناطق شهری اردبیل برخوردار است لذا این امر به‌وضوح بیانگر وجود خلأ در عدم همسویی کامل شهروندان و مسئولین با معیارهای اساسی اسلامی و عدم به‌کارگیری معیارهای اصیل اسلامی در سیاست‌های آمايش فضايي شهري مناطق شهري است.

نتیجه‌گیری

نگاهی بر وضعیت آمايش شهري، حاکی از آن است که نوعی آشفتگی کالبدی در ساختار عینی شهرهای اسلامی و عدم همخوانی آن با ابعاد محتوایی به چشم می‌خورد که عمدتاً حاصل اشاعه و نفوذ مؤلفه‌های فرهنگ بیگانه در افکار و عقاید مسلمانان و اثرگذاری در سیاست‌های آمايش شهري است در این راستا، پژوهش حاضر بر مبنای ارزیابی آمايش فضايي مناطق شهري اردبيل مطابق با معيارهاي شهر اصيل اسلامي شامل پنج منطقه شهري شکل گرفت مشابه این پژوهش به این سبک که همه شاخص‌های شهر اصیل اسلامی را در چارچوب و هم‌پوشانی وجه فکری، عملی، عینی، یکجا در نظر بگیرد و جایگاه یک شهر را در انطباق با معیارهای شهر اصیل اسلامی تعیین کند برای هیچ‌یک از شهرهای کشور انجام‌نشده است لذا برای حصول به نتیجه مطلوب ابتدا کلیات تحقیق در ارتباط با شهر اصیل اسلامی بیان شد و پس از طرح مسئله، پیشینه تحقیق و مطالعات انجام‌شده مشابه با این پژوهش بیان شد و سپس از آنجا که هدف تحقیق بر شناخت معیارهای شهر اصیل اسلامی و ارزیابی میزان انطباق‌پذیری مناطق شهری اردبیل از معیارهای شهر اصیل اسلامی در راستای سیاست‌های آمايش فضايي استوار بود شاخص‌های اصلی پژوهش شامل، وجه فکری و عقیدتی، وجه عملی و رفتاری، وجه عینی تعیین شدند و ۲۱ معیار عمده و اصلی برای این شاخص‌ها تعریف گردید که در آن برای شاخص وجه فکری و عقیدتی معیارهایی همچون: امنیت، پرهیزکاری و نخبگی شهروندان، ضرورت زمامداری در شهر، تساوی و اعمال حقوق شهروندی، رفاه شهروندان، نظم و انسجام شهری، اشاعه معنویت در نظر گرفته شده است. و برای شاخص وجه عملی و رفتاری معیارهای: عدالت، وحدت، سلامت شهروندان، تعلیم و تربیت، لاضرر و لاضرار، ضرورت روابط حاکم با شهروندان، ممنوعیت زمان آوری اتلاف، حریم املاک، طبیعت‌گرایی و آمیختگی با طبیعت، مدنظر قرار گرفت. و در نهایت برای وجه عینی معیار: تمرکزگرایی جمعیت و عدم پراکندگی شهری، مساحت خانه‌ها، حیاط خانه‌ها، مسجد، معابر بن‌بست اختصاص یافت. در فرایند تحلیل مدل وازپس وضعیت موجود یک‌یک مناطق شهری اردبیل با معیارهای ۲۱ گانه مورد ارزیابی و مطابقت قرار گرفت. نتایج کلی مبین این است که شهر اسلامی اردبیل در مجموع با میانگین $(Q_i 0/43062)$ از وضعیت نزدیک به متوسط برخوردار است و طبق نتایج حاصل از مدل وازپس، منطقه یک شهری اردبیل با محقق نمودن ۱۷ معیار از مجموع ۲۱ معیار با $Q_i 0/5393$ توانسته است نزدیک‌ترین و اولین رتبه انطباق‌پذیری از مؤلفه‌ها و عناصر شهر اصیل اسلامی را کسب کند. منطقه دو شهری اردبیل با اجرایی نمودن تعداد ۹ معیار از مجموع ۲۱ معیار عمده شهر اصیل اسلامی با کسب $(Q_i 0/4258)$ در رتبه دوم قرار گرفت و منطقه پنج شهری اردبیل نیز با محقق نمودن ۱۲ معیار و با رقم $(Q_i 0/4099)$ نسبت به دیگر مناطق شهری از رتبه سوم برخوردار شد. منطقه سه اردبیل با محقق ساختن تعداد ۱۴ معیار رتبه چهارم $(Q_i 0/3978)$ را به خود اختصاص داد و در نهایت امر منطقه چهار شهری اردبیل با انطباق‌پذیری و تحقق تعداد ۵ معیار از مجموع ۲۱ معیار شهر اصیل اسلامی رتبه پنجم را با رقم $(Q_i 0/3803)$ که دورترین فاصله از معیارهای شهر اصیل اسلامی می‌باشد کسب نموده و در سیاست‌های آمايش فضايي، نیازمند برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی مؤثرتری بر اساس معیارهای یادشده نسبت به دیگر مناطق شهری است هرچند که همه مناطق تا رسیدن به هدف مطلوب دارای کاستی‌هایی هستند.

تقدیر و تشکر

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

منابع

- ۱) احمدی دیسفانی، یدالله و علی‌آبادی، محمد. (۱۳۹۰). کنکاشی در باب شکل شهر سنتی از منظر اندیشه اسلامی. نشریه باغ نظر، سال ۸، شماره ۱۹، صص. ۷۴-۱۷.
- ۲) اکبری، پرویز و داوودی، البرز. (۱۳۹۴). نقش پیاده‌مداری بر بهبود هویت رفتاری شهروندان در فضای شهر اسلامی مطالعه موردی خیابان فردوسی سندیج. فصلنامه شهر ایرانی اسلامی، دوره ۵، شماره ۲۰، صص. ۵۹-۴۹.
- ۳) امین‌پور، احمد؛ مدنی، رامین و حیاتی، حامد. (۱۳۹۶). بررسی چگونگی تجلی آموزه‌های اسلامی در کالبد مسکن نمونه موردی خانه سنتی در اقلیم گرم و خشک ایران. فصلنامه مدیریت شهری، دوره ۱۶، شماره ۳، صص. ۴۵۸-۴۳۵.
- ۴) ایازی، سید علی‌نقی. (۱۳۸۷). تبیین اندیشه اسلامی پیرامون شهر و شهرنشینی با تأکید بر متون دینی. مجموعه مقالات اولین همایش آرمان‌شهر اسلامی، ۱۴ اسفند ۱۳۸۷، دانشگاه اصفهان، صص. ۴۹۳-۱.
- ۵) بوزرجمهری، خدیجه؛ حسینی کهنوج، سید رضا و حسینی‌شاه‌پریان، نبی‌الله. (۱۳۹۸). تحلیل مؤلفه‌های اثرگذار بر مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها نمونه موردی: مناطق هشت‌گانه شهر اهواز. فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، سال ۹، شماره ۳۴، صص. ۵۳-۳۷.
- ۶) بلخاری، حسن. (۱۳۹۰). جسم اسلامی شهر و شهرسازی اسلامی. سوره اندیشه، شماره ۵۰ و ۵۱، صص. ۲۱۶-۲۱۲.
- ۷) بیات، بهرام. (۱۳۹۳). رویکرد اسلامی به شهر، ویژگی‌های شهر اسلامی. فصلنامه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، شماره ۱، صص. ۱۶۷-۱۳۷.
- ۸) پاک، محمدرضا. (۱۳۸۷). پارادایم شهرسازی اسلامی، وقف و حفظ محیط‌زیست. مجموعه مقالات نخستین همایش آرمان‌شهر اسلامی، ۱۴ اسفند ۱۳۸۷، دانشگاه اصفهان، صص. ۴۹۳-۱.
- ۹) پورجعفر، محمدرضا و پورجعفر، علی. (۱۳۹۴). انواع شهر اسلامی و اشاراتی به نحوه شاخص‌سازی در راستای شهری آرمانی اسلامی. فصلنامه معماری اسلامی، دوره ۳، شماره ۳، صص. ۱۷-۳.
- ۱۰) پیربابایی، محمدتقی؛ نژاد ابراهیمی، احد و ابی‌زاده، سامان. (۱۳۹۶). مؤلفه‌های فرهنگی تأثیرگذار بر شکل‌گیری شهر اردبیل در دوره صفویه، فصلنامه دانش شهرسازی، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۸۴-۷۱.
- ۱۱) تیمیمی‌آمدی، عبدالواحدبن محمد. (۱۳۶۶). تصنیف غرورالحکم و دررالکلم. چاپ اول، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- ۱۲) جان‌احمدی، فاطمه؛ منتظر قائم، اصغر و کرمی، رضا. (۱۳۹۴). بازخوانی مراحل حیات شهری پیامبر (ص). فصلنامه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، شماره ۲۱، صص. ۲۸-۷.
- ۱۳) جواهری، محمدرضا. (۱۳۹۵). شاخص‌های جامعه سالم از منظر قرآن، راهبردهای ارتقاء سلامت. طنین سلامت، دوره ۴، شماره ۲، صص. ۶۰-۵۱.
- ۱۴) جهان‌بخش، حمید. (۱۳۹۳). بازشناسی اصول، مؤلفه‌ها و شاخص‌های فطری سازمان‌بندی شهر اسلامی با رویکرد اجتماعی کالبدی. پژوهش‌های معماری اسلامی، دوره ۱، شماره ۴، صص. ۹۹-۷۹.
- ۱۵) جهان‌بخش، حیدر؛ لطیفی پورسیاه‌کلرودی، مرتضی و زکی‌پور، نجمه. (۱۳۹۶). بررسی دگردیسی ماهیت قلمرو کنشگری، همگانی از شهر ایرانی اسلامی تا شهر معاصر ایرانی. فصلنامه شهرهای ایرانی اسلامی، دوره ۸، شماره ۳۰، صص. ۴۱-۳۱.
- ۱۶) حاتمی‌نژاد، حسین؛ پوراحمد، احمد؛ زیاری، کرامت‌الله و بهبودی‌مقدم، حسین. (۱۳۹۸). پویای فضایی شهر اسلامی بر اساس نظریه پیچیدگی، مطالعه موردی بخش مرکزی شهر تهران. فصلنامه شهر ایرانی اسلامی، دوره ۹، شماره ۳۷، صص. ۵۲-۴۱.
- ۱۷) حبیبی، ماندانا و مجتبی‌زاده، حسن. (۱۳۹۸). خوانش ادراکی شهروندان منطقه ۲۰ شهر تهران از ویژگی‌های شهر اسلامی. جغرافیا (فصلنامه انجمن جغرافیایی ایران)، دوره ۱۷، شماره ۶۲، صص. ۱۵۶-۱۳۸.
- ۱۸) خارستانی، اسماعیل. (۱۳۹۳). نقش شادی و نشاط در سبک زندگی اسلامی. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، شماره ۱۰۳، صص. ۱۲۶-۱۰۷.
- ۱۹) خسروی، غلامرضا. (۱۳۸۲). ویژگی‌های شهر اسلامی. چاپ اول، تهران: انتشارات سازمان فرهنگی هنری شهرداری.
- ۲۰) دانش‌وری، علی؛ اتحاد، سیده‌شبناز و جوادی، قاسم. (۱۳۹۹). ارائه چارچوبی جهت مدل‌سازی و ارزیابی کمی میزان سازگاری

- الگوی شکل شهر با شاخص‌ها و مؤلفه‌های کیفی شهر اسلامی به کمک GIS. فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۱۰، شماره ۳۵، صص. ۱۴۴-۱۲۷.
- (۲۱) دانش، جابر. (۱۳۸۹). مبانی شکل‌گیری و اصول سازمان‌یابی کالبدی شهر اسلامی. فصلنامه شهر ایرانی اسلامی، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۳۱-۱۵.
- (۲۲) ربانی، علی. (۱۳۸۷). کنکاشی در عناصر شهر اسلامی. مجموعه مقالات نخستین همایش آرمان‌شهر اسلامی، ۱۴ اسفند ۱۳۸۷، دانشگاه اصفهان، صص. ۴۹۳-۱.
- (۲۳) رحیمی، حسین. (۱۳۸۴). در جستجوی شهر اسلامی پایدار. پیک نور، دوره ۵، شماره ۲، صص. ۹۸-۹۰.
- (۲۴) رحیمی، لیلیا و نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۵). تجلی عدالت اجتماعی در ساختار شهر اسلامی. فصلنامه هویت شهر، دوره ۱۰، شماره ۲۶، صص. ۲۱-۱۳.
- (۲۵) رزمجو، حسین. (۱۳۷۶). تأثیر فرهنگ اسلامی در شکوفایی تمدن مغرب زمین. نشریه کیهان فرهنگ، شماره ۱۳۶، صص. ۴۳-۴۵.
- (۲۶) رستمی‌نصب، عباسعلی؛ علوی، سید حمیدرضا و کریمی، منیره. (۱۳۹۶). بررسی اثربخشی آموزش شادی با رویکرد اسلامی بر بهزیستی روان‌شناختی و جهت‌گیری مذهبی دانش‌آموزان مقطع متوسط دوره دوم شهر کرمان مجله مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۱۹، صص. ۶۶-۴۷.
- (۲۷) رهنما، محمدرحیم. (۱۳۹۵). تجلی هویت اسلامی در طراحی محلات جدید بر اساس مؤلفه‌های اسلامی. پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر، دوره ۱۳، شماره ۴۱، صص. ۵۶-۴۷.
- (۲۸) سعادت‌زاده، عبدالصمد. (۱۳۹۴). بررسی فقهی استعانت از غیرمسلمان در درگیری‌های نظامی از دیدگاه اهل سنت. چاپ اول، تهران: انتشارات احسان.
- (۲۹) سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۷۶). تبریز خشتی استوار در معماری ایران. چاپ اول، تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- (۳۰) سنایی، عباسعلی و احمدوند، زینب. (۱۳۸۷). برخی از اصول حاکم بر مناسبات شهرسازی و شهروندی در متون اسلامی، مجموعه مقالات نخستین همایش آرمان‌شهر اسلامی، ۱۴ اسفند ۱۳۸۷، دانشگاه اصفهان، صص. ۴۹۳-۱.
- (۳۱) سیفیان، محمدکاظم. (۱۳۷۴). غالب و محتوا در معماری اسلامی، فصلنامه هنرهای زیبا، دوره ۱۲، شماره ۱، صص. ۶۰-۵۸.
- (۳۲) صارمی، حمیدرضا و مهدیان‌پور، جواد. (۱۳۹۵). بررسی اندیشه شهرسازی شیخ شهاب‌الدین سهروردی. فصلنامه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، دوره ۲، شماره ۲، صص. ۲۷۶-۲۵۳.
- (۳۳) صارمی، حمیدرضا. (۱۳۹۵). تجلی اصل وحدت در کثرت در مرکز محله شهر اسلامی، مطالعه موردی شهر کرگان. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، دوره ۷، شماره ۲۶، صص. ۳۰-۲۱.
- (۳۴) صمدی، رضا؛ خاکپور، براتعلی؛ رهنما، محمدرحیم و خوارزمی، امیدعلی (۱۴۰۰) برنامه‌ریزی و آمایش راهبردهای تحقق شهر شبانه در کلان‌شهر مشهد با تأکید بر شاخص‌های سرزندگی شهری. فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۱۱، شماره ۴۱، صص. ۲۲-۱.
- (۳۵) عبدالستار، عثمان محمد. (۱۳۷۶). مدینه اسلامی. ترجمه علی چراغی، چاپ اول، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- (۳۶) علی‌آبادی، محمد. (۱۳۹۱). جایگاه عقل در مفهوم پایداری شهر، نگاهی دیگر به مبانی نظری معماری و شهرسازی اسلامی. دو فصلنامه مطالعات معماری ایرانی، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۳۷-۲۵.
- (۳۷) علی‌آبادی، محمد. (۱۳۸۵). هنرهای تجسمی: شهر خداوند (تصویری از ساختار معنایی آرمان‌شهر اسلامی). نشریه آدینه، شماره ۱، صص. ۱۵۱-۱۴۵.
- (۳۸) فرجام، رسول؛ سلیمانی‌مقدم، هادی و چاوشی، اسماعیل. (۱۳۹۰). مفهوم اجتماعی شهر از منظر متون و تعالیم اسلامی. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت، دوره ۱، شماره ۲، صص. ۴۰-۲۷.
- (۳۹) فلسفی، محمدتقی. (۱۳۶۸). الحدیث، روایات تربیتی. چاپ اول، تهران: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- (۴۰) قرآتی، محسن. (۱۳۹۳). سیمای مسکن و شهر اسلامی. چاپ اول، قم: انتشارات مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- (۴۱) کاستللو، وینسنت فرانسیس. (۱۳۷۱). شهرنشینی در خاورمیانه. ترجمه پرویز پیران، چاپ اول، تهران: انتشارات نی.
- (۴۲) کلاتری، عبدالحسین. (۱۳۹۵). ایده‌آل تایپ شهر اسلامی، با تأکید بر روش‌شناسی ماکس وبر. نشریه روش‌شناسی علوم انسانی، دوره ۲۲، شماره ۸۹، صص. ۲۷-۷.

- (۴۳) کیخا، نجمه. (۱۳۸۳). مفهوم و سازوکارهای تحقق عدالت اجتماعی. نشریه علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم (ع)، دوره ۷، شماره ۲۶، صص. ۱۸۶-۱۶۳.
- (۴۴) لیتکوهی، ساناز. (۱۳۹۳). مقایسه معیارهای کیفیت زندگی شهری در نظریات معاصر و مفاهیم استخراج شده در خصوص شهر اسلامی بر مبنای علل چهارگانه معماری. فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، دوره ۱، شماره ۲، صص. ۶۴-۴۱.
- (۴۵) مجلسی، محمدباقر. (۱۳۹۶ ق). بحارالانوار. جلد ۷۱، چاپ اول، تهران: انتشارات مکتب الاسلامیه.
- (۴۶) محمدی، جمال و آزاده، سید رضا. (۱۳۹۷). مقایسه تطبیقی محله‌های نوساز و قدیمی اصفهان از نظر میزان انطباق‌پذیری با شاخص‌های ایرانی - اسلامی مطالعه موردی محله‌های جویباره و شهرک نگین. فصلنامه شهر ایرانی اسلامی، دوره ۹، شماره ۳۴، صص. ۳۴-۲۳.
- (۴۷) محمودزاده، حسن؛ عسکرنژاد، رقیه و رضازاده، زهرا. (۱۳۹۵). تحلیل توزیع فضای سبز شهری با رویکرد عدالت فضایی (مطالعه موردی شهر اردبیل). پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، دوره ۴، شماره ۴، صص. ۷۱۵-۶۹۱.
- (۴۸) مختاری‌ملک‌آبادی، رضا. (۱۳۹۱). سنجش تعلق مکانی، فضایی و زیبایی‌شناسی نمادهای هویت شهر اسلامی مورد مطالعه شهر پایتخت و فرهنگ تمدن اسلامی. دومین همایش ملی شهر اسلامی، ۹ اسفند ۱۳۹۱، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسکان، صص. ۲۲-۱.
- (۴۹) مروتی، سهراب و دارابی، فرشته. (۱۳۹۳). ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی با رویکردی بر شاخص‌های بارز شهر اسلامی در قرآن کریم. فصلنامه مدیریت شهری، دوره ۱۳، شماره ۳۴، صص. ۱۶۹-۱۵۳.
- (۵۰) مروتی، سهراب و دارابی، فرشته (۱۳۹۳) واکاوی مدل ارزیابی شهر اسلامی با رویکردی بر قرآن کریم نمونه موردی ارزیابی شهر ایلام. فصلنامه قرآن و علوم بشری، شماره ۲، صص. ۷۶-۵۳.
- (۵۱) مردانی، سیده زهرا. (۱۳۸۴). طبقه‌بندی آراء متفکران مطالعات شهر اسلامی. فصلنامه پژوهشکده نظر-هنر و معماری و شهرسازی، شماره ۳۵، صص. ۷۴-۶۵.
- (۵۲) مشکینی، ابوالفضل و مقدم، علی‌رضایی. (۱۳۹۳). بررسی مؤلفه‌ها و شاخص‌های شهر اسلامی با تأکید بر نقش و اهمیت فرهنگ‌سازی در تحقق الگوی شهرسازی اسلامی ایرانی. فصلنامه شهر پایدار، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۶۸-۳۷.
- (۵۳) مظاهری، عارف و واحد، ذبیح‌الله. (۱۳۹۳). بررسی توصیفی اخلاق حرفه‌ای، ضرورتی برای موفقیت در سازمان. فصلنامه اصلاح و تربیت، شماره ۶۴، صص. ۱۴-۸.
- (۵۴) مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۳). والاترین بندگان. چاپ اول، قم: انتشارات نسل جوان.
- (۵۵) منصور، رضاعلی؛ نظری، ولی اله؛ غلامی، محمد و صمدیان، مریم. (۱۴۰۰). بررسی عوامل اثرگذار در ایجاد شهر شاد. نمونه موردی شهر همدان، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، سال ۱۱، شماره ۳۹، صص. ۱۸۲-۱۶۷.
- (۵۶) مولایی، اصغر. (۱۳۹۶). تبیین نظم شهر اسلامی بر اساس احکام ثابت. مجله فلسفه دین، دوره ۱۴، شماره ۴، صص. ۸۷۸-۸۵۵.
- (۵۷) موحد، علی؛ شمعی، علی و زنگانه، ابوالفضل. (۱۳۹۱). بازشناسی هویت کالبدی در شهرهای اسلامی مطالعه موردی شهر ری. برنامه‌ریزی منطقه‌ای دانشگاه آزاد اسلامی، دوره ۲، شماره ۵، صص. ۵۱-۳۷.
- (۵۸) میرمیران، مهدیه. (۱۳۹۱). اصول شهرسازی اسلامی از نظر گاه قرآنی. مجموعه مقالات دومین همایش ملی شهر اسلامی، ۱۰ اسفند ۱۳۹۱، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسکان، صص. ۵۰۱-۱.
- (۵۹) میرمحمدی، حمیدرضا. (۱۳۷۵). تأثیر فرهنگ اسلامی بر پیدایش و دگرگونی شهرها، مجله مشکوه، شماره ۵۲، صص. ۲۳-۱.
- (۶۰) نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۲). شهر اسلامی و روش بهره‌گیری از متون مقدس. کتاب ماه هنر، شماره ۱۷۷، صص. ۳۵-۲۴.
- (۶۱) نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۷). شهر و معماری اسلامی. چاپ اول، تهران: انتشاراتامانی.
- (۶۲) نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۰). تأملی در چیستی شهر اسلامی. فصلنامه شهر ایرانی اسلامی، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۱۹-۱.
- (۶۳) نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۹). تفکر توحیدی و سازمان فضایی شهر در تمدن اسلامی. کتاب ماه هنر، شماره ۱۴۴، صص. ۷۹-۶۶.
- (۶۴) نقی‌زاده، محمد. (۱۳۹۱). تبیین جایگاه علوم انسانی در ترسیم فضای شهری متناسب با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی، ۳ آذر ۱۳۹۸، موسسه آموزش و پژوهش امام خمینی (ره)، تهران، صص. ۵۳۷-۵۰۷.
- (۶۵) نوکار، بهار؛ کرکه‌آبادی، زینب و ارغان، عباس. (۱۳۹۷). بررسی تأثیرات کاربردی‌های شهری بر هویت شهر اسلامی محدوده مورد مطالعه منطقه یک شهر یزد. فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۸، شماره ۲۹، صص. ۱۴۶-۱۳۳.

- ۶۶) نورالدین، محمود. (۱۳۹۱). آرمان شهر فارابی، جامعه مطلوب از دیدگاه فارابی و جایگاه تعلیم و تربیت در آن. فصلنامه رشد آموزش علوم اجتماعی، دوره ۱۵، شماره ۴، صص. ۱۶-۲۱.
- ۶۷) هاشم پور، پریسا و یزدانی، ثنا. (۱۳۹۵). مطالعات تحولات کالبدی محلات تاریخی با رویکرد محرمیت مورد مطالعه محله تاریخی عزب دقتریلر تبریز. فصلنامه توسعه محلی (روستایی - شهری)، دوره ۸، شماره ۲، صص. ۳۱۳-۳۳۸.
- ۶۸) یاری، محمدحسن. (۱۳۹۲). رهنان دیار هزارساله. چاپ اول، قم: انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- 69) SAPARAUSKAS, J., ZAVADSKAS, E. K., & TURSKIS, Z. (2011). Selection of Facade's Alternatives of Commercial and Public Buildings Based on Multiple Criteria. *International Journal of Strategic Property Management*, Vol.15, No. 2, pp. 189-203.
- 70) ZAVADSKAS E. K., TURSKIS, Z., & ANTUCHEVIENE, J. (2011). Optimization of WEIGHTED Aggregated Sum Product Assessment®, *Electronics and Electrical Engineering ELECTRONIKA IR ELECTROTECHNICA*, Vol.6, No. 122, pp.2-12.